

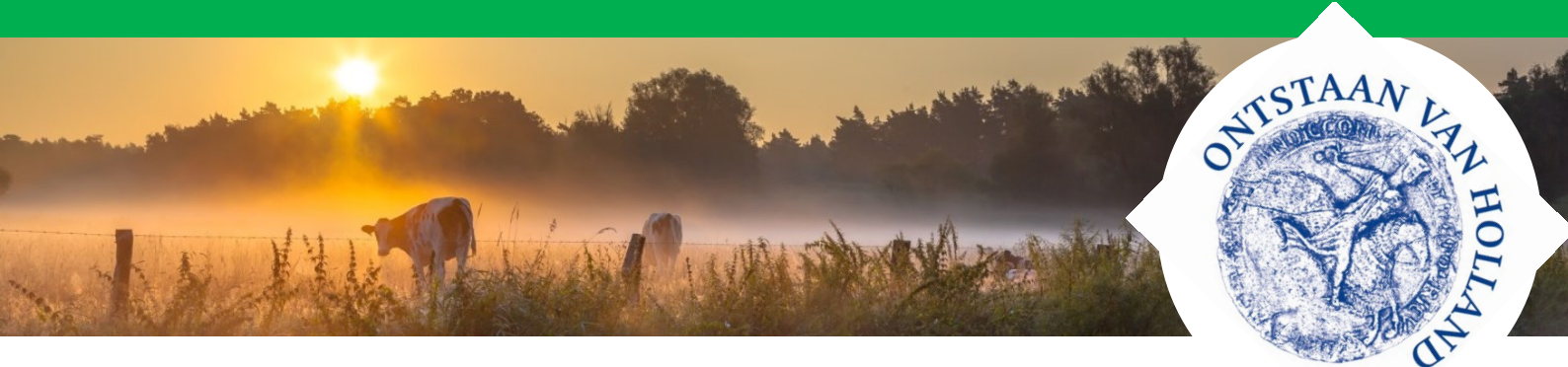
SYMPOSIUM
12 MEI 2017

De dageraad van
Holland, 1000-1300

VERSLAGLEGGING

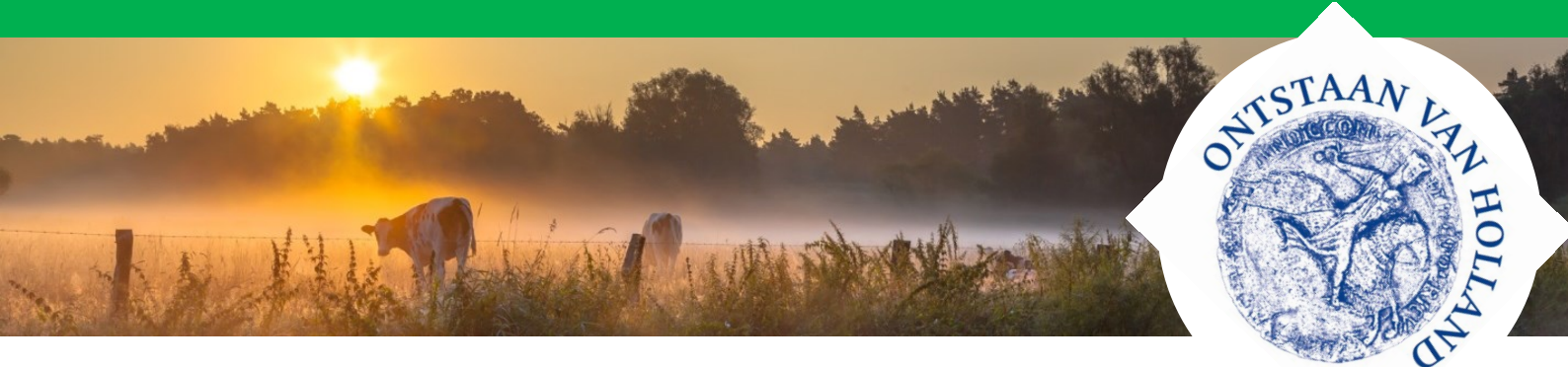

Universiteit
Leiden

Inhoud

Opening	3
<i>Rik Janssen, gedeputeerde provincie Zuid-Holland</i>	
1. Uit de ochtendnevels: de contouren van Holland	4
<i>Dick de Boer, emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen</i>	
2. Aan de flanken van Holland, nederzettingsgeschiedenis in de 10^e-13^e eeuw als uitdaging	8
<i>Jan Huiting, zelfstandig onderzoeker en promovendus nederzettingsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen</i>	
3. Van Vlaardingen naar Holland	11
<i>Kees Nieuwenhuijsen, amateur historicus</i>	
4. Graven in Holland	14
<i>Tim de Ridder, gemeentelijk archeoloog Vlaardingen</i>	
5. Het oudste stadsrecht van Holland	17
<i>Rudi van Maanen, emeritus hoogleraar stadsgeschiedenis aan de Universiteit Leiden</i>	
Paneldiscussie	20
<i>Onder leiding van Dick de Boer</i>	
Colofon	25
Bijlage 1: Het verhaal van Holland	26
Bijlage 2: Deelnemerslijst	27
Bijlage 3: Foto impressie	33

Opening

Rik Janssen, gedeputeerde provincie Zuid-Holland

Dames en heren, goedemiddag. Ik vind het een eer om hier te zijn en het symposium te mogen openen. Mijn naam is Rik Janssen. Ik ben gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland en heb onder andere cultureel erfgoed in mijn portefeuille.

29 juli 1018, een historische dag in onze geschiedenis. Toen versloeg graaf Dirk III van Friesland de, toenmalige, Duitse keizer Hendrik II bij de slag om Vlaardingen. Daarmee was het prille begin van het ontstaan van Holland een feit en werd het nageslacht van graaf Dirk III de graven van Holland. Het ontstaan van Holland vieren wij 1000 jaar later in 2018.

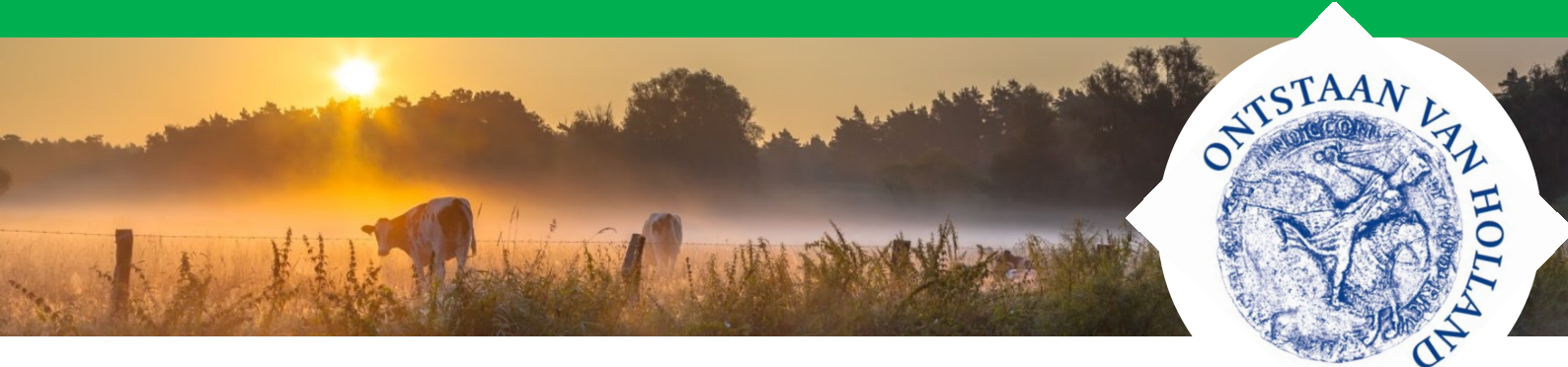
Het tijdvak 1000 – 1300 is bepalend geweest voor waar en hoe we nu wonen en werken. Maar er is weinig over terug te vinden. Er waren niet veel mensen die konden schrijven en er is niet veel op schrift bewaard gebleven. Wel dateren de oudste gebouwen in Holland – kerken en kloosters – uit die tijd. Doordat Holland uniek was vanwege de natte bodem, bleef organisch materiaal als hout, leer en gebeente, uitstekend bewaard. Daarom zijn in de bodem nog veel resten en sporen bewaard gebleven, die belangrijke informatie geven over het ontstaan van Holland en het leven van die vroege Hollanders. Archeologen zoeken gericht naar sporen uit de ‘Volle Middeleeuwen’ en stellen daar nieuwe vragen over.

Ook de provincie Zuid-Holland heeft het tijdvak 1000 – 1300 letterlijk op de agenda geplaatst. In de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie (POA) die in 2015 is vastgesteld, is het thema *Holland, ontstaan en vorming van het graafschap* één van de 5 hoofdthema's. Ik vind het belangrijk om onderzoek naar en presentatie van onze gezamenlijke geschiedenis te stimuleren. Wanneer ik de gelegenheid krijg om te spreken over cultureel erfgoed dan geef ik altijd aan het belangrijk te vinden dat wij het culturele erfgoed doorgeven aan de volgende generaties.

Het Ontstaan van Holland is een belangrijk deel van onze Hollandse geschiedenis. Ik wil het onderwerp niet alleen verkennen, maar ook dit prachtige verhaal samen met andere gemeenten en inwoners tot leven brengen. Dit door samen op ontdekkingsstocht te gaan naar deze belangrijke periode uit onze geschiedenis. Zo willen we deze onbekende periode niet alleen beter gaan begrijpen, maar ook (laten) beleven.

In 2016 is de subsidieregeling Publieksbereik Archeologie Zuid-Holland tot stand gekomen. Met deze regeling is het mogelijk om meer archeologische publieksgerichte activiteiten te organiseren. Afgelopen jaar en dit jaar zijn er weer veel projecten in het kader van het Ontstaan van Holland ingediend. Zo zijn en worden er bijvoorbeeld ruimtes ingericht waar geïnteresseerden actief mee kunnen doen aan archeologie, wordt oud veldonderzoek uitgewerkt en worden er tentoonstellingen gemaakt. Ook aankomend jaar kunt u weer subsidieaanvragen indienen, maar u kunt ook bij alreeds bestaande initiatieven aansluiten. U kunt dan bijvoorbeeld denken aan de reizende tentoonstelling van de gemeente Vlaardingen. Ik nodig u uit om u vooral te informeren bij de collega's van de provincie Zuid-Holland. Laten we gezamenlijk het Ontstaan van Holland bekend maken!

Tot slot, voor iedereen een inspirerend symposium gewenst.

Uit de ochtendnevels: de contouren van Holland

Dick de Boer, emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen

De benadering van regio's door historici wordt tot op de dag van vandaag beheerst door het nationale en het dynastieke paradigma. Dat wil zeggen dat als de historische ontwikkeling van regio's wordt beschreven, enerzijds vaak in de eerste plaats wordt gekeken naar de rol die dynastieën hebben gespeeld bij de vorming van een regio – of minstens bij de ontwikkeling van de belangrijke instituties in zo'n regio en als ijk- en focuspunt van de beeldvorming in en over die regio.

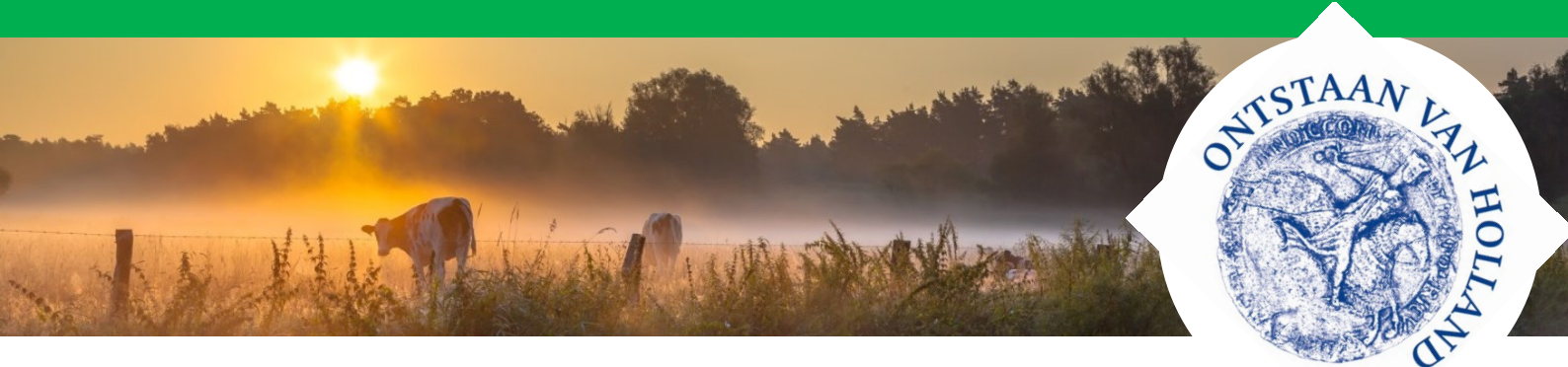
Anderzijds gebruiken historici, zeker voor de periode voorafgaand aan het Ancien

Regime, een territoriaal begrippenapparaat waarin de nadruk ligt op de geleidelijke en als onvermijdelijk gepresenteerde integratie van regio's in naties en staten. Regio's zijn als het ware de pre-institutionele landschappen, die de sociaal-culturele eenheden waren waaraan leefgemeenschappen zich hechtten, maar die vaak achter de waarnemingshorizon van de historicus verdwijnen, omdat de historische bronnen waardoor we die regio's moeten leren kennen vooral het resultaat zijn van de administratie die heersers en instellingen bijhielden. Het is een gedachtegang waarin de archeologie – ten onrechte – niet tot nauwelijks een rol speelt.

We leren historische regio's dus vooral kennen in hun gepolitiseerde, dynastieke gedaante. Daarbij speelt het fenomeen van de begrenzing een essentiële rol. Een natuurlijk landschap – en daarmee de regio als landschappelijk fenomeen – wordt door natuurlijke gegevenheden in letterlijke zin bepaald. Kust, woud, rivier, veenkussen, kloof, woestijn zijn de zones en de lijnen die de ruimten afbakenen. Bij de geïnstitutionaliseerde gepolitiseerde variant van een landschap, kunnen de grenzen natuurlijke lijnen volgen, maar stellen macht en ambitie kunstmatige grenzen, grenspalen, demarcatielijnen, prikkeldraadversperringen, Berlijnse en Mexicaanse muren, ijzeren gordijnen. Het is tekenend dat in het Middelnederlands alleen het woord **pale** pas vanaf 1277 gedocumenteerd is als aanduiding van een begrenzing of afbakening, en het daarvan afgeleide **paelsceydinghe** pas omstreeks 1350, terwijl het woord **grense** pas opduikt in 1573, als afleiding van een Slavisch woord (Russisch: **granitsa**, Pools: **granica**, Boheems: **hranice**), dat in de 13de eeuw in de oostelijke gewesten van het Duitse Rijk en daarmee in het Middelhoogduits werd overgenomen.

Het lijkt er dus op dat er in de periode 1000 - 1300 nauwelijks een begrippenapparaat bestond dat recht deed aan de behoefte tot begrenzing die voortkwam uit de territorialisering van de macht en de politisering van regio's. Wij zijn gewend, door de loop die de historiografie in de afgelopen eeuwen heeft genomen, om naar Holland te kijken in de geïnstitutionaliseerde, politieke vorm, als graafschap, later provincie, en nog later twee provincies.

In die benadering zijn de graven degenen die 'hun' graafschap hebben vormgegeven en ingevuld. De biografieën van de graven zijn daardoor meestal belangrijker geweest dan de biografie van het landschap en haar bewoners.

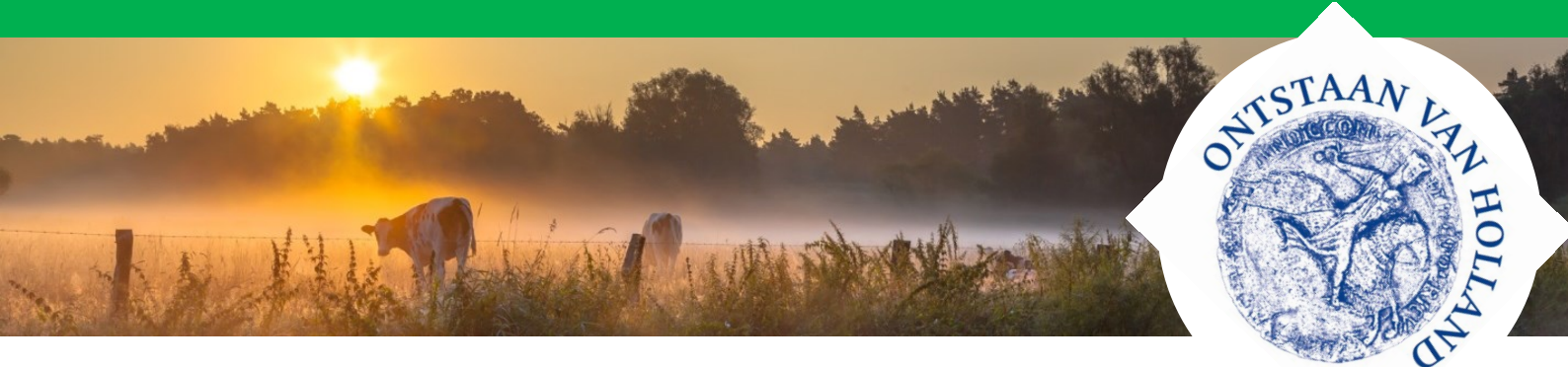
Die institutionele benadering heeft enorme winst opgeleverd, en is nog steeds productief. Dankzij de analyse van grafelijke oorkonden en rekeningen leren we niet alleen het handelen der dynasten en hun kring van vertrouwelingen kennen, maar krijgen we ook zicht op de samenleving, op de inwoners van hun graafschap. En op die manier waarop die laatsten hun belangen behartigden. We hebben leren inzien dat stadsrechten (en andere voorrechten) die formeel door de dynast werden uitgevaardigd en verleend, vaak het resultaat waren van initiatief van onderop, de belanghebbenden dus. Later vanmiddag gaan we daarover opnieuw interessante zaken horen. En het dichtst bij een benadering van onderop staat uiteraard de oer-variant van het poldermodel: het ontstaan van waterhuishoudkundige structuren, van de aanleg van dijkjes en afwateringssloten, via kroosheemraden en heemraden tot de grote heemraadschappen.

Gelijktijdig is die institutionele preoccupatie, bewust of onbewust, misleidend. De geschiedenis van Holland zou eerder de geschiedenis van een regio moeten zijn dan de geschiedenis van een machtsstructuur, eerder de geschiedenis van een sociaal-cultureel landschap dan van een (fictieve) mini-eenheids-staat. Daar valt grote winst te behalen.

In de jaren '70 vonden amateurs en professionals in Holland in de Historische vereniging 'Holland' een platform en in het historisch tijdschrift 'Holland' een forum. Aan de universiteiten – vooral die van Leiden en Amsterdam – boden de jaren '70 ruimte voor medewerkers en studenten om zich aan de Hollandse geschiedenis te wijden.

Toen ik in 1973, als jonge onderzoeker, aan mijn proefschrift werkte over de effecten van de pestepidemieën in Holland, organiseerde het toenmalige Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap een congres dat geheel aan de feodaliteit was gewijd. Op de terugweg werd het idee geboren een 'Werkgroep Holland 1300-1500' op te richten. In dezelfde periode ontwikkelde ZWO, dat spoedig omgedoopt zou worden tot NWO, het concept van een Stichting voor Historisch Onderzoek, onderverdeeld in werkgemeenschappen 'in oprichting'. Tot het eind van de 80er jaren pendelde ik min of meer heen en weer tussen de besturen (die commissies heetten) van de Werkgemeenschap Middeleeuwse Geschiedenis en de Werkgemeenschap Lokale en Regionale Geschiedenis. Vooral die laatste bracht een gemêleerd gezelschap samen wat soms leidde tot bizarre discussies tijdens vergaderingen. Hoe bizar die waren besepte ik eigenlijk pas toen ik las hoe die verwerkt waren in het werk van de man met wie ik na de vergaderingen regelmatig een treincoupé deelde: Voskuil, het Bureau. Het was de periode waarin onderzoek naar de geschiedenis van dorp, stad en streek nog volop meetelde aan de universiteit.

Maar sindsdien is er een kentering gekomen. Het vooroordeel dat lokale en regionale geschiedenis 'Geschiedenis met een kleine g' zou zijn, lijkt weer teruggekeerd in de universitaire wereld. Niet omdat de onderzoekers niet willen; er zijn het laatste decennium prachtige studies verschenen over ridderschap in Holland en Zeeland, stadsgeschiedenissen etc. Niet omdat het publiek er niet in geïnteresseerd zou zijn, maar omdat de dwangbuis van de publicatieplicht in steenkool Angelsaksisch (want de meeste beoordelaars lezen geen Frans of Duits meer) in gerenommeerde internationale tijdschriften de jongste academische generatie afschrikt om in lokale en regionale media te publiceren. Slechts een beroep op de zo broodnodige 'valorisatie' legitimeert presentaties voor een breder publiek; en daar ligt dan ook een mooie opgave. Daarnaast heeft de nieuwe Bachelor-Master-structuur als gevolg gehad dat veel training in archiefonderzoek aan de hand van lokale archieven, naar de achtergrond is verdwenen. Wie doordringt tot de research-master en het promotietraject kan zich nog steeds ontwikkelen tot een uitstekend onderzoeker naar de wortels van onze Hollandse identiteit, maar als geheel laten de universiteiten vrij algemeen kansen liggen.

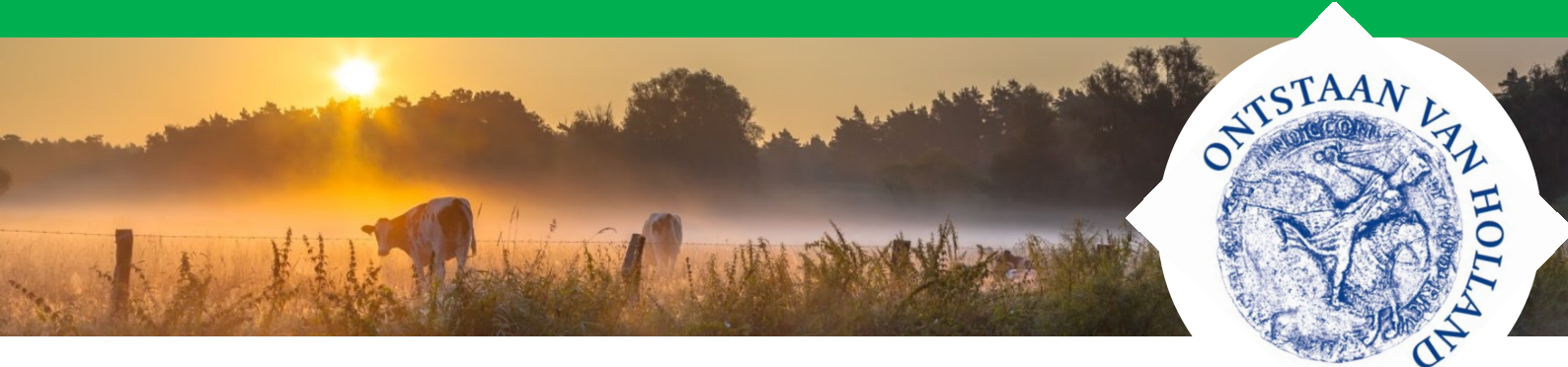
Het is een mooie vrucht van de afgelopen decennia dat buiten het domein van de beroepshistorici, de beoefenaars van dit mooie vak uit liefhebberij en de archeologen zich nadrukkelijker zijn gaan roeren. Daar waar er – vooral voor de vroege en volle middeleeuwen – nauwelijks meer nieuwe bronnen ontdekt kunnen worden, en de winst vooral moet worden gezocht in het telkens weer kritisch bevragen en aan elkaar relateren van de bekende teksten, blijft de archeologie nieuwe puzzelstukjes blootleggen van een land waarvan we denken dat elke vierkant meter al twintig keer op de schop is geweest. Op het symposium ‘Holland in Wording’ stelde ik 24 jaar geleden vast dat we te vaak de neiging hebben de geschiedenis van territoria te interpreteren vanuit het ons bekende eindresultaat en dat het een anachronisme is om uit te gaan de synonymie van een machtsgebied en een geografisch territorium. Als ik dat nu tegen het licht houd, met de ervaringen van de laatste jaren als bagage, ben ik eens te meer van de juistheid van die constatering overtuigd.

Als we kijken naar de landschappen waaruit het vroegmiddeleeuwse Vlaams-Friese kustgebied was opgebouwd, en waarvan door de mist van de tijd de namen tot ons zijn gekomen zoals Westergo, Texla, Kinnem, Marsum, Scaldis, Walacria, Flandria of Isseretia om zo’n gouw of ‘pagus’ aan te duiden, dan was het compleet onvoorspelbaar hoe die zone gegroepeerd zou raken in graafschappen en hoe die in een voortdurend proces van hechting en onthechting uiteindelijk uit zouden groeien tot onderdelen van diverse naties. In zijn bijdrage aan de special van het tijdschrift Holland uit 1999 *Duizend jaar Holland* constateerde Jan Burgers terecht dat die oude gouwen – zelfs als een grenszone ruwweg was aangeduid, als Suithardeshaga, Fortrapa of Horas Rheni – nauwelijks eenduidig zijn te lokaliseren. Zelfs als de omvang van een middeleeuws territorium min of meer vast te stellen is – en in de loop van de eeuwen de grenzen duidelijker worden – dan nog blijft een graafschap of hertogdom meer een machtsstructuur binnen een pluriform territorium – een regio dus.

Een regio waarbinnen de meeste aspecten van bestuur en leven zich lang buiten de controle van de heerser voltrokken. Het is dan ook begripsmatig aanzienlijk helderder om zeker in Latijnse aanduidingen als comes hollandiae de genitief vorm van de naam van het gebied te interpreteren als een zogenaemde genitivus locativus: dus niet te vertalen als graaf van Holland, maar graaf in Holland.

In wezen worstelde de middeleeuwse mens zelf al met het onderscheid van regio en provincie, van landschap en bestuurlijk territorium. Het is een onderscheid waarvan de Europese ontwikkelingen in de laatste decennia ons meer dan tevoren bewust hebben gemaakt. In twee oudere publicaties gebruik ik citaten uit het de encyclopedie die een zekere franciscaan **Bartholomeus Anglicus** waarschijnlijk tussen 1242 en 1247 schreef onder de titel *De Proprietatibus Rerum*. Pas toen ik daar onlangs nog eens naar keek, viel mij op dat het hele boek XV van dat werk, waarin een groot aantal geografische beschrijvingen is opgenomen, de titel draagt ‘*De regionibus et provinciis*’, dus over regio’s en provincies, waarbij sommige provincies met de onderverdelingen van zijn orde overeenkomen. Als je die allemaal leest, is het inderdaad opvallend dat hij de meeste van zijn lemmata vormgeeft als beschrijvingen van landschap, milieu, bevolking en gewoonten; dus eerder als regio’s. In een Europa waarin de territorialisering nog pas in de kinderschoenen stond en de ontwikkeling naar de staat een onbekend perspectief was en her grillig verloop van het afbreken en samen twijnen van dynastieke lijnen nog tot snelle veranderingen kon leiden, was dat inderdaad de beste oplossing. Laten we in dat besef nog een keer naar de beschrijving van Holland aan het einde van de voor dit symposium gekozen periode kijken:

‘Holland is een zekere kleine provincie, gelegen nabij de mondingen van de Rijn, waar die in de zee uitmondt, die strekt tot Brabant in het zuiden, naburig is aan Friesland in het oosten, verbonden met de Britse Oceaan (de Noordzee dus) in het noorden, en nabij aan Vlaanderen aan de westkant. Het is een moerassig en waterrijk land,

bijna als een eiland en aan alle kanten omringd door de armen van de zee en de rivier de Rijn. En het heeft veel meren en vijvers en erg goede weidegronden en is daardoor goed voorzien van trekdieren, vee en lastdieren. De grond is op de meeste plaatsen heel vruchtbaar en er zijn op veel plaatsen bossen, waar je veel nuttige soorten wil vindt. Op de meeste plaatsen bevat de grond brandbaar materiaal, waaruit materiaal wordt gemaakt om hun kachels mee te branden. Dit land is heel welvarend dankzij de rijke koophandel die er over zee en rivier wordt getransporteerd. De hoofdstad heet in het Latijn Traiectum Inferius, maar Utrecht in het Duitse idoom, want het hoort tot Duitsland wat betreft ligging, gewoonten, heerschappij en zelfs taal.

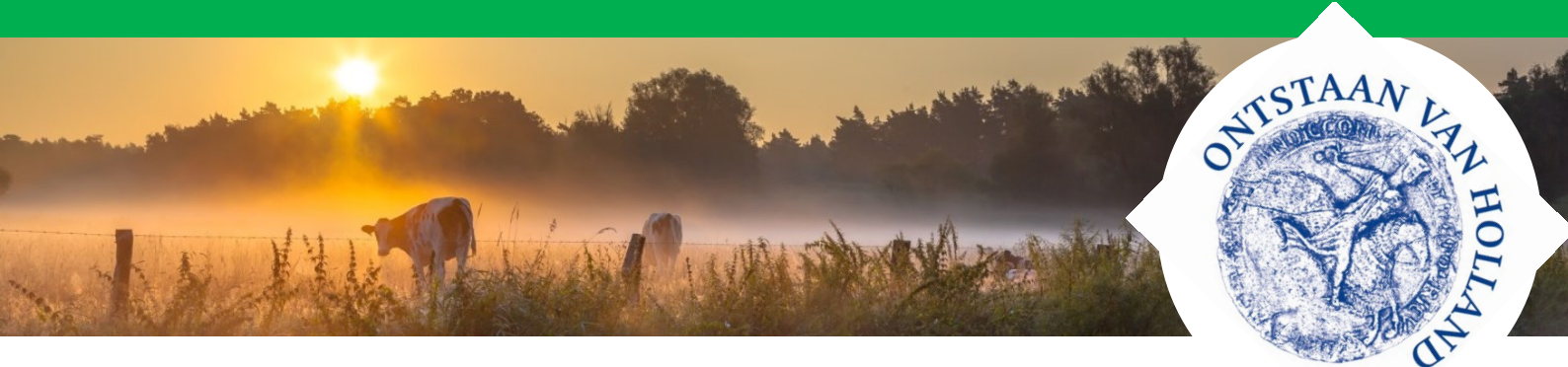
De bevolking heeft een elegante bouw, robuuste kracht, een onverschrokken geest, een charmant voorkomen en een eerlijk gedrag, men is Godvruchtig trouw en vreedzaam tegenover anderen en is minder geneigd tot berovingen dan andere Duitse naties'.

Verschillende aspecten van deze tekst zijn opmerkelijk: allereerst de positionering van Holland tegenover andere regio's, dan de milieu-karakteristiek, met nadruk op de natuurlijke hulpbronnen en hun exploitatie. Brabant, Vlaanderen en Frisia worden duidelijk als geografische referentie gebruikt en niet als politieke eenheden. Het enige woord dat naar machtsstructuren verwijst is 'heerschappij', als Holland tot de Duitse landen wordt gerekend. Verder is het vooral een sociaal-geografische tekst die recht doet aan de karakteristieken van Holland, aan een Hollandse regionale identiteit. Misschien het meest intrigerend is de vermelding van Utrecht als hoofdstad van Holland, die toch eerder lijkt te wijzen op een notie van een 'groot-Hollands sociaalgeografisch landschap' dan dat het zou verwijzen naar het diocesis Utrecht. Met andere woorden: de auteur creëerde een 'Holland-image' waarin geografie, sociaal-culturele en sociaal-economische aspecten het belangrijkste waren en politieke structuren en grenzen nauwelijks relevant. Hij presenteert dan ook een hypermodern aandoend middeleeuws regio-concept: zijn regio is een territoriale entiteit van onbestemde omvang, waarvan het karakter wordt bepaald door haar inwoners, hun sociale samenstelling, de taal, gewoonten en het karakter dat zij delen, hun manier van leven en de manier waarop zij van de natuurlijke omstandigheden gebruik maken.

Dit lijkt een argument te meer om het nieuwe onderzoek naar de vorming van Holland op te zetten volgens de uitgangspunten van het regio-begrip, waarbij grenzen en politieke instituties niet het belangrijkste zijn, niet de 'harde' instituties, maar de 'zachte' netwerken. Niet de structuren maar de 'stakeholders'. De mensen en hun gedragingen in een dynamische wereld. Dit symposium kan dan ook de start worden van een nieuwe speurtocht naar de wortels van wat Holland is en bindt.

Het biedt een geweldige uitdaging aan alle beoefenaren van alle historische wetenschappen, van rechtshistorici tot literatuurhistorici, van archeologen tot genealogen, van sociaal-economisch historici tot historisch-geografen.

Aan het werk.

Aan de flanken van Holland, nederzettingsgeschiedenis in de 10e-13e eeuw als uitdaging

Jan Huiting, zelfstandig onderzoeker en promovendus nederzettingsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen

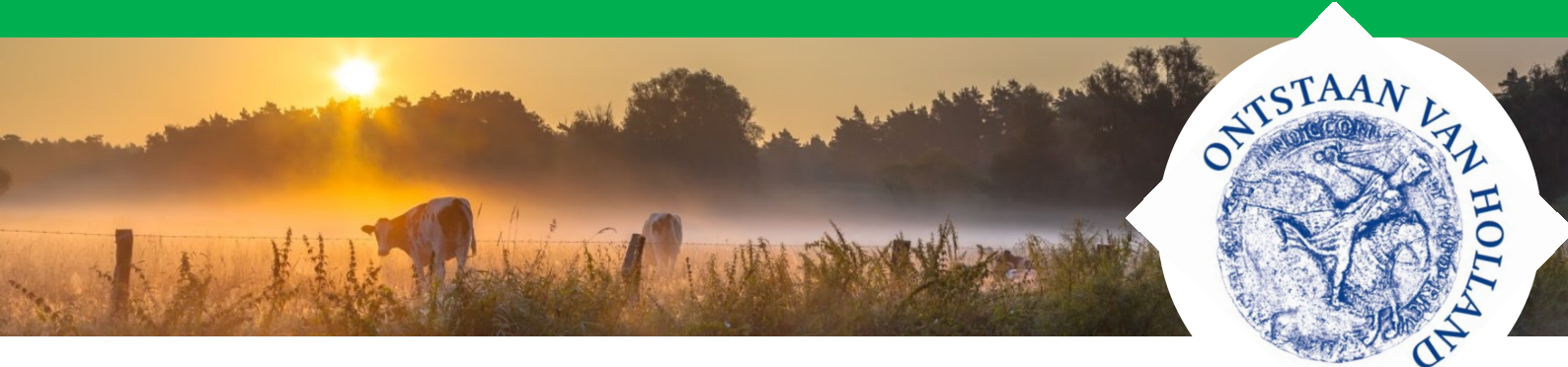
Als we een verantwoorde historische reconstructie willen maken van de vroegste ontginningen in Holland en Utrecht is het in de eerste plaats belangrijk om ook de ruimtelijke kaders van de geschiedenis te schetsen. Het blijkt namelijk dat het landschap en de inrichting daarvan (bijvoorbeeld locatie en mogelijkheid tot vestiging) grote invloed hebben uitgeoefend op de institutionele inrichting, bijvoorbeeld van parochie en gerecht (in Holland meestal het ambacht genoemd). Door te kijken naar lijnen in het landschap en de vraag te stellen wie eertijds de grond en rechten in bezit had kunnen we soms ver in de tijd terugblikken.

De Oude Rijn behoort tot het Utrechtse riviersysteem dat ruim 5500 jaar geleden ontstond als gevolg van een zogenaamde avulsie bij Wijk bij Duurstede; een rivier scheurt dan af van zijn bron en vormt een nieuwe loop. Door allerlei latere avulsies veranderde het rivierengebied continue en ontstonden nieuwe rivieren als de Vecht en de Hollandse IJssel; de Rijnloop tussen Harmelen en Katwijk bleef echter duizenden jaren lang aardig op zijn plek liggen. Tussen Utrecht en Harmelen hebben destijds drie brede stroomgordels gelegen, waarvan de zuidelijke bezaaid ligt met archeologische vindplaatsen: resten van de Romeinse grens.

Deze hooggelegen gronden bezaten goede vruchtbare akkerbouwgronden en waren dus prima locaties voor bewoning. Woerden lag op zo'n goede plek en ook de Hoge Woerd nabij Vleuten kende sinds de Bronstijd bewoning. Paleobotanische gegevens voor de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen laten zien dat het landschap vrij open was en dat er overal granen en vlas werden verbouwd. Men onderhield contacten met de gebieden langs de kust via de Oude Rijn, en het contact tussen Holland en Utrecht zal zo oud als de rivier zijn. In de omgeving van Vleuten werd een jaar of tien geleden een grote nederzetting uit de periode 575 tot 775 na Chr. Opgegraven. Tijdens het hoogtepunt van de nederzetting tussen 625 en 725 na Chr. waren er elf voorraadschuren tegelijkertijd in gebruik. De grootste ervan mat 17x6 meter. Ook stonden er veel vierpalige spiekers. Waarschijnlijk werd het overschot van de plaatselijke productie geruild tegen andere zaken, die ook bij de opgravingen werden gevonden, bijvoorbeeld talloze munten. Er is vanuit de nederzetting vermoedelijk intensief contact geweest met het gelijktijdige Dorestad.

Niet lang nadat Willibrord als bisschop de missieplaats Utrecht had gekregen besloot de machtige hofmeier Karel Martel in 723 ook de koninklijke domeinen binnen en buiten de versterking Traiectum/Trecht aan de bisschoppelijke Salvatorkerk te schenken. Wat precies tot de schenking uit 723 behoorde is niet geheel duidelijk, maar door retrospectief onderzoek kunnen we heel wat van die domeinen achterhalen. In het Oude Rijngebied is daarbij bijzonder dat de grote Duitse abdijen (Lorsch, Werden, Deutz, Prum) in ons land veel bezit van de

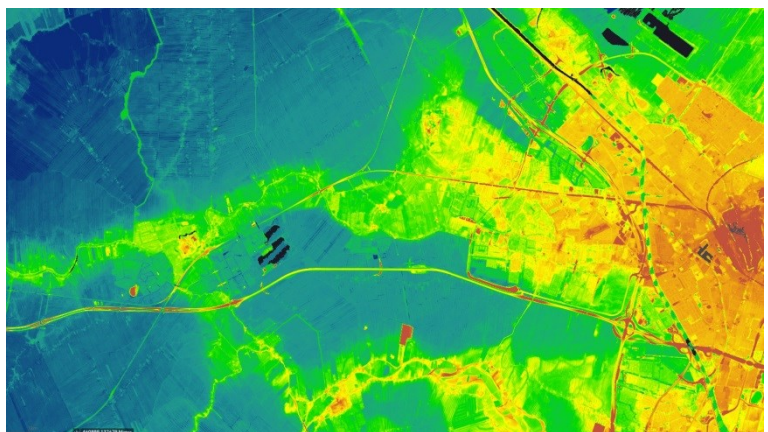
Karolingische en Ottoonse heersers kregen, maar niet hier. Voorts is het kapittel van de Utrechtse Dom opvallend afwezig.

We zien in de omgeving van Utrecht al in een vroeg stadium een afwisseling van bisschoppelijke goederen en van de kapittelgoederen, oorspronkelijk behorende tot het bisdom, maar in de loop der tijden verschoven tussen bisschop en kathedrale kerk en de latere kapittels en dan ook nog eens binnen die kapittels, omdat er onenigheden ontstonden tussen de proosten, die de uitdelingen aan hun kanunniken moesten verzorgen, en deze kanunniken, maar wat de proosten niet volgens afspraak deden.

Door deze 'processen' in omgekeerde richting te volgen komen we tot de kern van het bisschoppelijk grondgebied. Het terrein van de grote 7^e eeuwse nederzetting bij Vleuten is ook later bisschoppelijk eigendom geworden. Mogelijk, maar niet zeker, komen we deze locatie tegen in het jaar 1116: Bisschop Godebold bevestigt dan de schenking van de hof vóór de burcht Utrecht gelegen, zoals door bisschop Burchard aan het kapittel van St. Marie te Utrecht gedaan. "quod domnus Burchardus episcopus curtim ante castellum cum censu ad se pertinente". Deze Burchard was bisschop van 1100-1112.

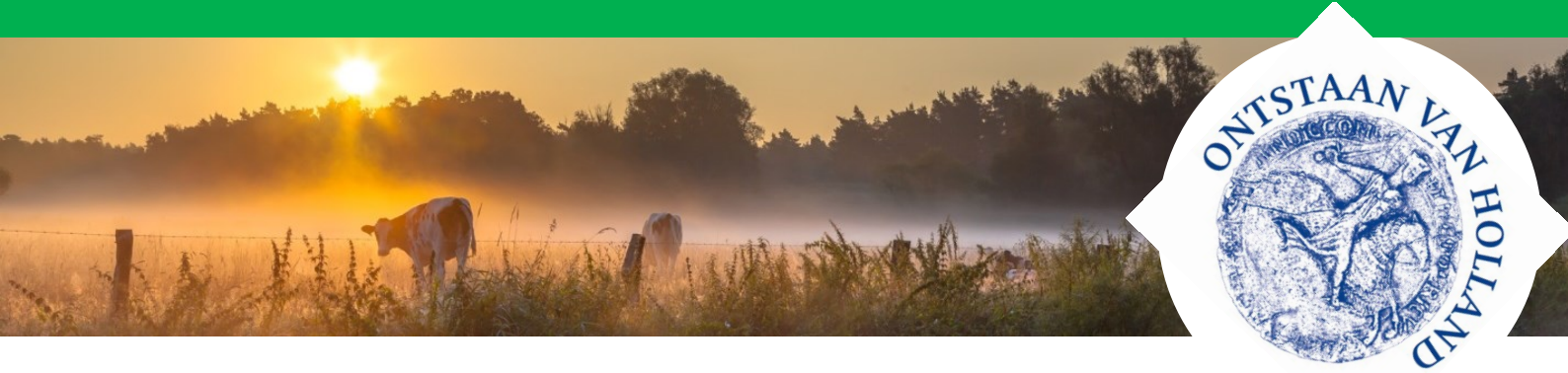
Tussen Utrecht en Woerden zijn feitelijk drie van dit type mega-complexen te zien die toebehoorden aan het kapittel van Oudmunster, aan de bisschop en aan de Johanniter Orde. Ze liggen op de meest geschikte landbouwgronden, zij aan zij met de goederen van de lokale elite, die hier ook een ongekende machtspositie wist op te bouwen, ongetwijfeld in het kielzog van de Frankische heersers.

Op de AHN (Actuele Hoogtekaart Nederland) is goed te zien dat de oeverwallen langs de Rijn westelijk van Utrecht ten gevolge van rivieractiviteit hoger liggen dan de kommen. Dit reliëf-verschil moet in de middeleeuwen nog veel groter zijn geweest; de inklinking van de komgebieden was nog niet ver doorgegaan terwijl de afgravingen van de rivierklei ten behoeve van de baksteen- en pannenindustrie nog nauwelijks was begonnen. Op veel plaatsen langs de rivier is de laatste paar eeuwen wel een meter

afgegraven vanwege de goede "steenaarde". Met name gebeurde dat op plaatsen waar goede landbouwgrond lag – een groot deel van het middeleeuwse bodemarchief is hierdoor verdwenen. Vanuit deze domeinen met bouwland op de *engen*, werden de lokale ontginningen verricht, waarbij de gemeenschappelijke *velden*, *maten* en *weiden* werden verkaveld. In latere eeuwen komen nog talloze vermeldingen tegen hier van bezit in "gemeender vore". Erg oud goed vinden we nog terug in de locaties waar de bisschop *stroyelgeld* hief, wellicht voor het gebruik van dergelijke gemene gronden – de bedragen aan *stroyelgeld* verschillen nogal – en zijn nog onverklaard, zoals ook bij de Hollandse *botting* het geval is – een heffing van andere herkomst maar mogelijk met vergelijkbare ouderdom en samen raadsels van onze nederzettingsgeschiedenis.

De modelmatige ontginningen, die zulke prachtige patronen hebben achtergelaten, bijvoorbeeld tussen Woerden en Utrecht, zijn bij nadere bestudering niet altijd zo regelmatig, laat staan dat we ze 'copes' kunnen noemen. Een

aantal is goed zichtbaar als restontginning. We zien dat in vrijwel alle regelmatige ontginningsblokken, juridisch vastgelegd als cope of niet, ministerialen door de bisschop worden ingezet, die later het gerecht en de tijs van hem in leen verkrijgen. De namen Themaat, Veldhuizen, Bijleveld en Batua verwijzen naar occupatie al voor de grote ontginningen. Nabij Harmelen begon het veengebied en had de Oude Rijn weinig bewegingsruimte meer; hier is de loop van de rivier nooit gewijzigd en zal deze zich zelf hebben 'omgewerkt'. Het oude bouwland van Harmelen moeten we daarom zoeken ten noorden van het dorp, waar het toponiem "Oude Land" daarop wijst.

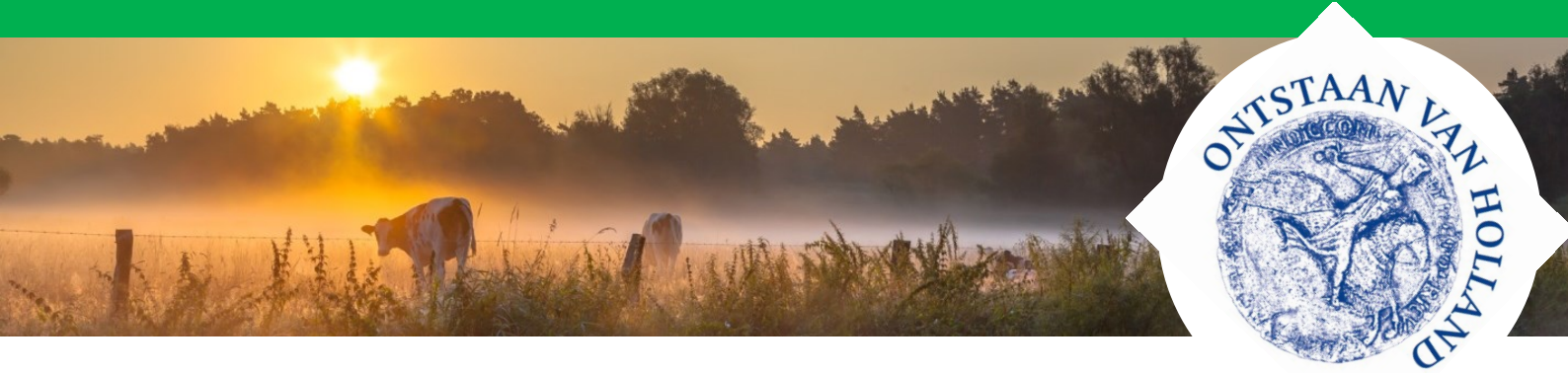
Harmelen kan vroeger tot de parochie Vleuten hebben behoord maar komt later voor als behorende tot het aartsdiaconaat van de korbisschop. Harmelen als parochie dateert dan van tussen 1085 en 1125. Het zal losgemaakt zijn van Vleuten in de tijd van de ontginningen toen vrijwel alle ten zuiden van Harmelen gelegen ontginningsblokken, vanuit Harmelen werden aangepakt (onder leiding van lokale groten). De plaatsnaam Harmelen verwijst naar een Karolingische legerplaats en zal als gevolg van de sterke positie van bisschoppelijke ministerialen tijdens de ontginningen bisschoppelijk goed geweest zijn.

Bezitsverhouding zijn gevormd bij de occupatie van een gebied en blijken eeuwenlang vrij stabiel te zijn, adellijk en religieus grondbezit hielden elkaar goed in evenwicht. Goederen die tot de proosdij van een kapittel behoren blijken de oudste kern te bevatten. Het is daarom interessant om aan de hand van de locatie van de lenen na te gaan of er patronen in te ontdekken zijn. Het blijkt vervolgens vaak dat niet alleen lenen, maar ook pachten van de proost aanwezig zijn – beide zijn weliswaar van een ander juridisch statuut, maar zijn afgesplitst van een ongedeeld bezit. Het is vaak goed herkenbaar doordat de goederen aan elkaar grenzen of in elk geval in elkaars nabijheid liggen.

We zien in elk geval dat de Frankische heersers er goed in slaagden hun aanspraken op oude Romeinse forten in daden om te zetten en de bisschop spinde daar garen bij. De bekende 9^e eeuwse goederenlijst van St. Maarten laat goed zien wat er in korte tijd verzameld is aan goederen en rechten.

Het weidegebied ten westen van Utrecht is in een zeer vroeg stadium als Frankisch koningsgoed aan de nog jonge Utrechtse kerk geschonken. Aan het eind van de elfde eeuw schonk de bisschop aan de kerk van Oudmunster omvangrijke goederen en rechten rond Vleuten. Een niet onaanzienlijk deel van de grond hield hij zelf, maar uiteindelijk schonk de bisschop ook deze domeingoederen en wel aan de orde der Johannieters. Aangezien het een grote schenking betreft en de overlevering hierover zwijgt, kan het hier gaan om een erg vroege schenking, misschien nog in de twaalfde eeuw. De Johannieters betaalden tijs aan het kapittel van Oudmunster, dus dit kapittel zal hen voor zijn gegaan in de goederenverdeling die in verschillende stadia plaatsvond. De grond zal in domaniaal verband zijn geëxploiteerd.

Van Vlaardingen naar Holland

Kees Nieuwenhuijsen, amateur historicus

De geschiedenis van het graafschap Holland begint in het jaar 885 met de dood van Godfried de Deen.

Godfried was een Viking die in opdracht van keizer Karel de Dikke als Dux (hertog) heerste over Frisia, dat wil zeggen de huidige Nederlandse kust tussen Zeeuws-Vlaanderen en de monding van de Weser. De achterliggende gedachte was dat Godfried zijn mede-Vikingen buiten de deur zou houden, maar omdat hij steeds meer macht wilde en de Vikingen ook niet tegen hield liet de keizer hem in 885 door een paar vertrouwelingen in de val lokken en vermoorden.

Nadat Godfried op deze manier werd uitgeschakeld ontstond er in het kustgebied een machtsvacuüm.

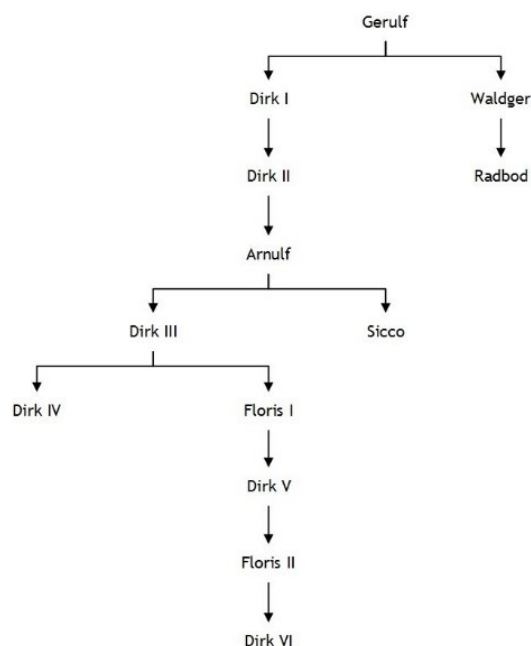
Een lokale vazal van Godfried, ene Gerulf, is toen in dat machtsvacuüm gedoken. Gerulf had zelf zijn roots in noordelijk Frisia liggen, we vermoeden dat hij uit de omgeving van het huidige Groningen kwam.

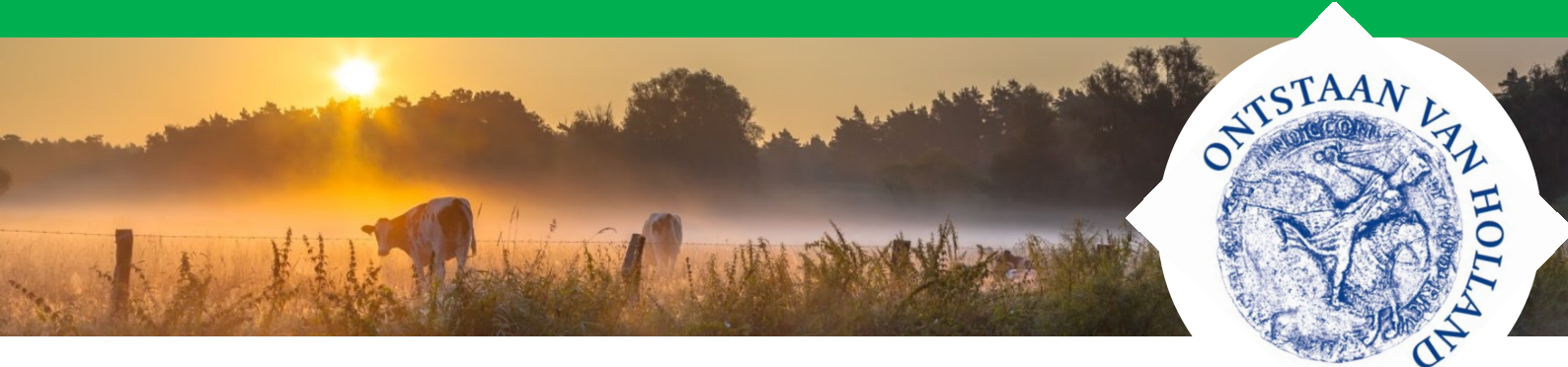
Nadat hij de macht in het westen van Frisia naar zich toe getrokken had werd in 889 Gerulfs positie als nieuwe machthebber geformaliseerd doordat de keizer hem grondgebied in West-Frisia in eigendom schonk. De

schenking is op 4 augustus 889 opgetekend in een oorkonde en is het eerste document dat informatie geeft over de omvang van het graafschap Frisia. De oorkonde noemt de plaatsen die Gerulf in bezit kreeg. Maar het is niet zo simpel dat we daarmee direct de grens van het toenmalige graafschap op de kaart kunnen uittekenen, want er is nogal wat discussie over de identificatie van die plaatsen.

Graaf Gerulf voerde in elk geval het bewind over een gebied langs de Noordzeekust tussen Lauwerszee en Oude Rijn. Een ander deel van zijn bezit lag in de Betuwe, in de omgeving van Tiel.

De nakomelingen van graaf Gerulf noemen we de Gerulfingen en zij hebben het familiebezit beetje bij beetje verder uitgebreid. Dat valt althans op te maken uit schenkingsoorkonden en bezitslijsten die de abdij van Egmond sinds het begin van de 10^e eeuw bijgehouden heeft.

Gerulf had twee zoons die zijn grondgebied erfden: Waldger was graaf over een groot gebied rond het huidige Utrecht en had ook bezittingen in Teisterbant, Nifterlake en de IJssel- en Lekstreek. Waldger had echter geen nakomelingen en zijn gebied is na zijn dood in handen van het bisdom Utrecht gekomen. De andere zoon van Gerulf heette Dirk en hij erfde het noordelijke deel van zijn vaders graafschap. Daar hoorden ook oude familiebezittingen aan de overkant van het Vlie in Friesland bij, maar die zijn in de loop van de 10^e eeuw voor de Gerulfingen weer verloren gegaan. Graaf Dirk I kreeg wel onder meer de abdij van Egmond in bezit en liet deze uitbreiden en verfraaien. Ten zuiden van de Oude Rijn had de graaf in de eerste helft van de 10^e eeuw nog geen macht. Dat veranderde echter onder graaf Dirk II, de zoon van Dirk I. Graaf Dirk II kreeg in 985 het gebied rond de Maasmond in eigendom van de Duitse koning, zodat Vlaardingen en omgeving sinds die tijd onderdeel van het graafschap uitmaken.

Het bezit van Dirk II ging na zijn dood over op zijn zoon Arnulf maar die heeft het als graaf slechts 5 jaar uitgehouden. In 993 werd hij in een veldslag bij Winkel in Noord-Holland door de West-Friezen gedood. Arnulfs weduwe en haar twee jonge kinderen zochten na zijn dood hun toevlucht in Vlaardingen. Vlaardingen was destijds blijkbaar een belangrijke plaats en een plek waar de grafelijke familie vaker en voor langere tijd bivakkeerde. Dat blijkt uit:

- het feit dat Arnulfs weduwe Liudgarde zich hier vestigde,
- haar zoon Dirk III in Vlaardingen een militaire burcht bouwde,
- soms het hele graafschap met de naam Flardinga werd aangeduid,
- er lag een grafelijke hof bij Vlaardingen,
- in de twaalfde eeuw werd er begonnen met de bouw van een kerk die de grootste in Holland moest worden.

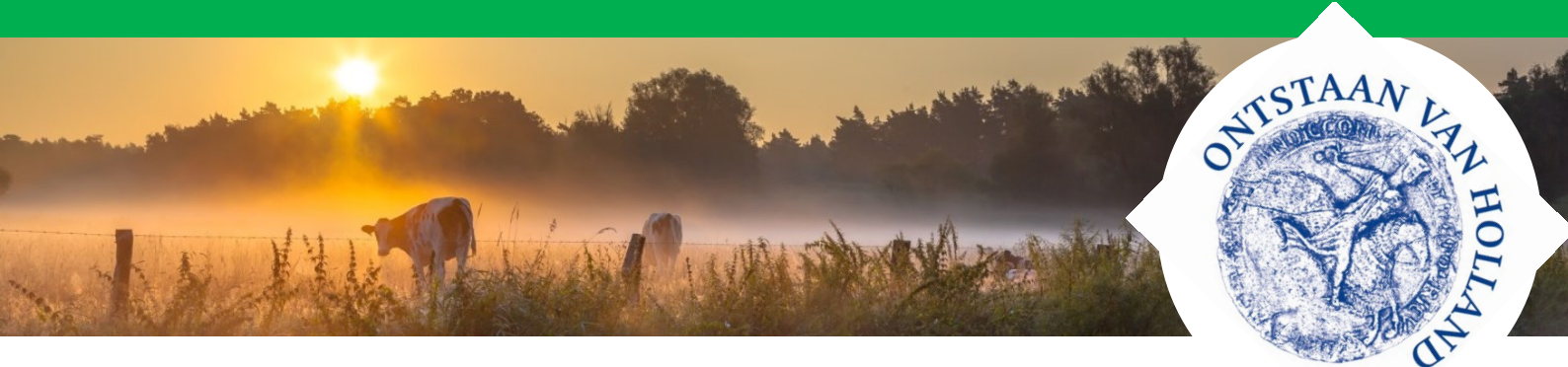
De centrale positie van Vlaardingen wordt verder duidelijk uit een kaart van de veldslagen en moordpartijen die in de elfde eeuw in het westen van Nederland hebben plaatsgevonden. Van de 13 veldslagen en politieke moorden zijn er vijf in of in de buurt van Vlaardingen te situeren. Uit het bovenstaande blijkt al dat Vlaardingen rond het jaar 1000 een vooraanstaande rol ging spelen in het graafschap, maar we blijven in het duister tasten omtrent de precieze omvang van dat graafschap.

In dat opzicht kan de bottingbelasting ons wellicht meer duidelijkheid verschaffen. Dat was een belasting die dorpen en steden moesten betalen aan de graaf. De naam is afgeleid van Bod-thing, het geboden ding, ofwel een vergadering waartoe iedereen door de landsheer ontboden werd.

Er wordt verondersteld dat de graaf aanvankelijk veel in zijn graafschap rondreisde om recht te spreken. Hij deed niet elk gehucht aan, maar in de grotere nederzettingen kwam hij regelmatig langs en dan bleef hij met zijn gevolg 1 of 2 weken. De plaatselijke bevolking moest hen dan onderhouden. Elk dorp in de directe omgeving had bij toerbeurt, dat wil zeggen elke 3 of 4 jaar, de plicht om de graaf en zijn hofhouding te onderhouden. Op zeker moment is dit rechtspreken op locatie gestopt, en liet de graaf de rechtspraak over aan plaatselijke schouten. Op dat moment is de onderhoudsplicht overgegaan in een belasting, de botting, die elke 3 of 4 jaar betaald moest worden.

Uit de tijd van de botting zelf weten we niet veel, maar we weten wel dat er in de 13^e en 14^e eeuw in westelijk Holland steden en dorpen waren die bottingplichtig waren en andere die dit niet waren.

Er is namelijk geen bottingplicht in dorpen die op dat moment nog geen deel uitmaakten van het graafschap, en ook niet in ontginningsdorpen die pas later zijn ontstaan. Daarmee weerspiegelt de botting de macht van de graaf

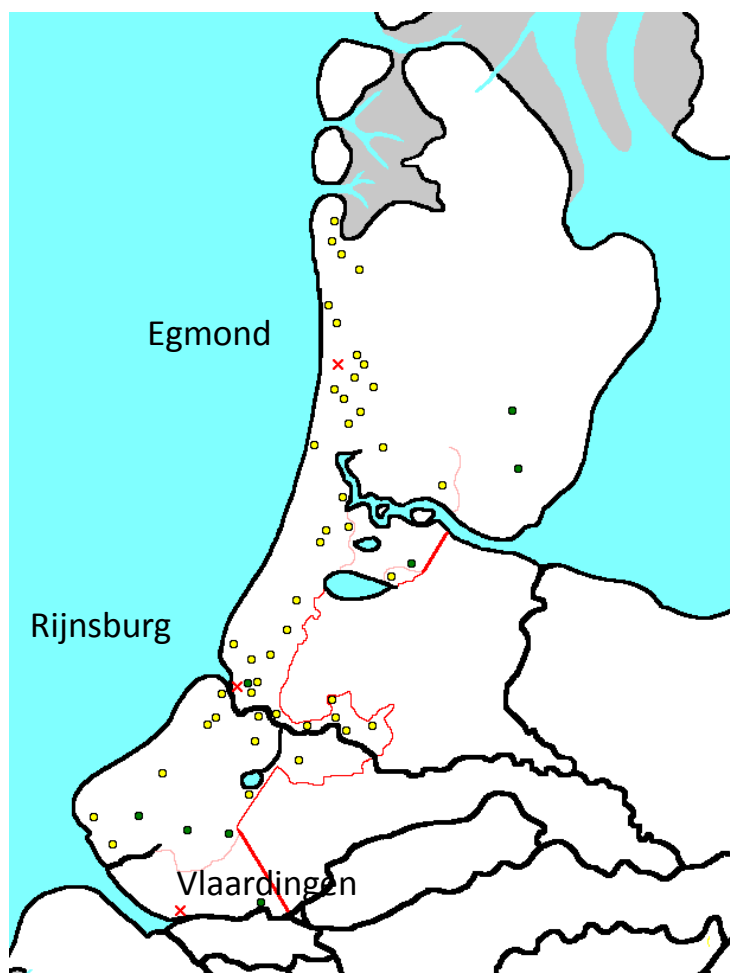
op het moment dat de onderhoudsplicht overging in een belasting. Het is als het ware een momentopname van de begrenzing van het graafschap.

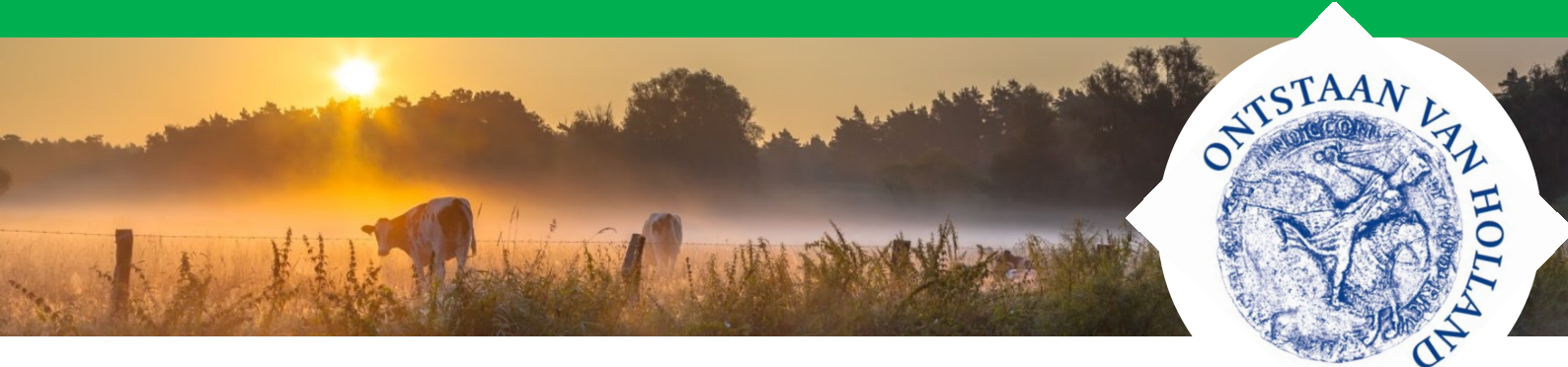
De bottinggrens is gebaseerd op twee lijsten uit de 14^e eeuw met plaatsen die bottingbelasting moesten betalen. Die belasting was toen al eeuwenoud. Vanwege het feit dat Vlaardingen en omgeving niet bottingplichtig waren, veronderstelden sommige historici dat de momentopname vóór het jaar 985 te dateren is, want toen ging die streek formeel deel uitmaken van het graafschap.

Opmerkelijk is dat er drie plaatsen zijn die helemaal geen botting betaalden aan de graaf. Dat waren Egmond, Rijnsburg en Vlaardingen. Van Vlaardingen is al duidelijk dat het een heel belangrijke plaats in het graafschap was, en voor Egmond gold dat ook, want daar stond de grafelijke abdij die door Dirk I uitgebouwd was. In Rijnsburg lag een grote militaire walburcht die de monding van de Rijn in de gaten moest houden. Het zijn alle drie steunpunten waar de graaf vermoedelijk regelmatig voor langere tijd verbleef. Vlaardingen was naar veronderstelling een plaats waar de graaf een hoofdverblijf had en ook over voldoende landbouwgrond beschikte. Hier hoefde hij voor zijn levensonderhoud geen beroep te doen op de bevolking. De direct omwonenden kwamen naar de graaf toe wanneer er recht gesproken moest worden, niet andersom. En toen de graaf ophield met rondreizen, veranderde er weinig of niets voor hen.

De instelling van een bottingbelasting was hier daarom niet nodig. Hetzelfde speelde vermoedelijk ook in Rijnsburg en Egmond.

Met deze wetenschap in het achterhoofd kunnen we nu opnieuw naar de datering van de bottingbelasting en naar de grens van het graafschap kijken. Het ligt voor de hand dat de belasting is ingesteld op het moment dat de grafelijke familie een vast domicilie koos. Het moment waarop dat gebeurde ligt vermoedelijk kort na het sneuvelen van graaf Arnulf in 993. Toen koos de gravenfamilie Vlaardingen als hoofdkwartier. Het graafschap omvatte op dat moment de westelijke kuststrook van Noord- en Zuid-Holland, inclusief Vlaardingen, maar nog exclusief verder naar het oosten gelegen plaatsen zoals Dordrecht.

Graven in Holland

Tim de Ridder, gemeentelijk archeoloog Vlaardingen

De Rotterdamse stadsarcheoloog Hoek maakte circa 50 jaar geleden op basis van historische bronnen aannemelijk dat er bij Vlaardingen een grafelijk hof gelegen had. Archeologisch onderzoek in 1991 en 1992 toonde op de door Hoek aangewezen plek een omgracht terrein aan. Op historische en archeologische gronden leek een datering van dit terrein rond het jaar 1000 aannemelijk.

Ook werd er gedacht dat dit de burcht van graaf Dirk III zou kunnen zijn geweest die een belangrijke rol heeft gespeeld in de Slag bij Vlaardingen. De veronderstelde

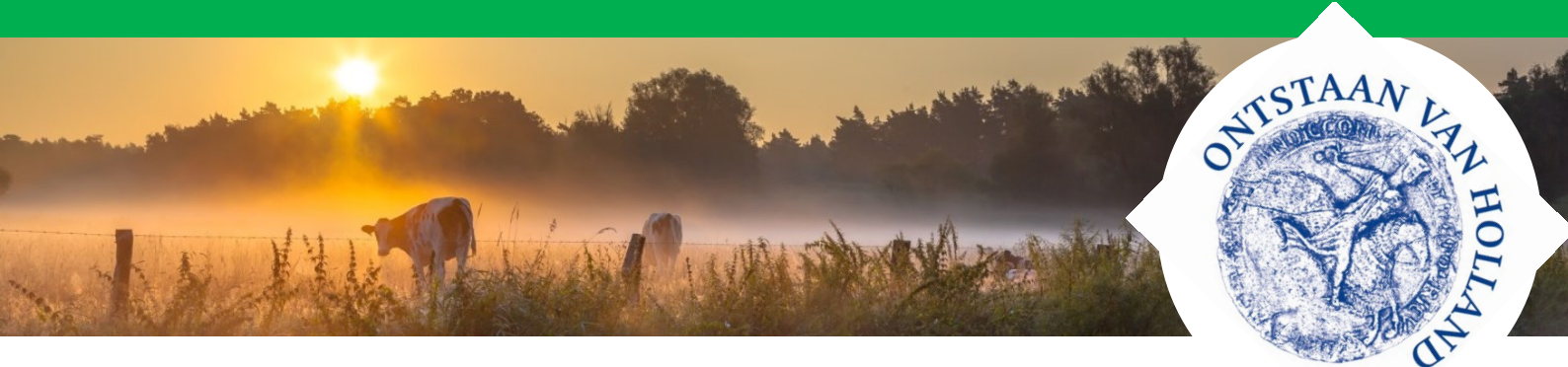
stichtingsdatum van rond 1000 werd versterkt door een C14-datering (1045 ± 25 BP, gekalibreerd 994 ± 15 AD) van een plantaardig pakket op de bodem van de omgrachting. Diverse vragen over deze vindplaats in Vlaardingen kwamen op en om die vragen te beantwoorden was een kader gewenst.

Hoewel in de periode 1000-1300 het graafschap Holland vorm krijgt zijn over die periode weinig historische bronnen voor handen en is de beeldvorming over die periode gebaseerd op voorstellingen uit de Latere Middeleeuwen die terug geprojecteerd worden in de tijd. Ook de archeologische bronnen zijn schaars, want het onderzoek in oude monumentale binnensteden is doorgaans klein van opzet. Dit alles levert een gefragmenteerd, onvolledig en onjuist beeld op over de periode 1000-1300.

Dat was de reden dat een jaar of zes geleden in samenwerking met de universiteit Leiden een zoektocht gestart werd naar vergelijkbare vindplaatsen binnen het graafschap Holland en daarbuiten. Het doel was om beter inzicht te krijgen in de spreiding, datering en functie van met name grafelijke hoven en centrale plaatsen uit de periode 1000-1300.

De speurtocht leverde nieuwe inzichten op, maar ook blijkt dat er geen eenduidig beeld is te geven van grafelijke hoven. De historicus Marco Mostert heeft in een artikel in het blad *Westerheem* duidelijk gemaakt dat we onderscheid moeten maken tussen de oorspronkelijke betekenis van 'het' hof, waarmee het gevolg van de graaf wordt geduid, die rondtrekt binnen zijn machtsgebied en diverse verblijfplaatsen heeft van waaruit hij het bestuur uitoefent. Zo'n verblijfplaats noemen we 'de' hof. Dit is de fysieke plaats waar de graaf en zijn gevolg zich tijdelijk kunnen ophouden. Deze terreinen komen in de historische bronnen voor met verschillende aanduidingen in het Latijn als 'curtis', 'curia' of 'villa'. Al die termen kennen op zichzelf verschillende betekenissen, maar de gemeenschappelijke deler is dat ze verwijzen naar een domein.

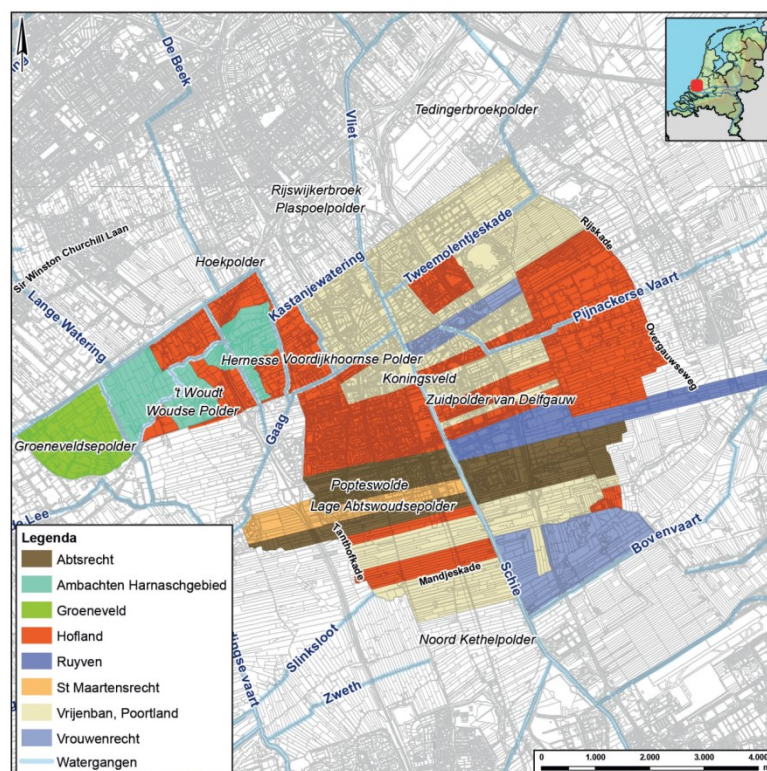
Het Nederlandse equivalent van curia of curia lijkt het begrip 'hof' te zijn. Een eenduidig begrip in de historische bronnen voor de grafelijk hof bestaat echter niet. Een deel van de grafelijke hoven functioneerde als centrale hof. Dat houdt in dat het gaat om een centrale plek van waaruit de omgeving werd uitgebaat door aan het hof verbonden horige boeren. Een deel van de opbrengsten (meestal de zogeheten tienden) werden centraal opgeslagen op dat hof. De horige boeren waren vaak ook verplicht tot het verrichten van diensten voor de heer (bijvoorbeeld het uitvoeren van transporten, per paard en wagen of per boot).

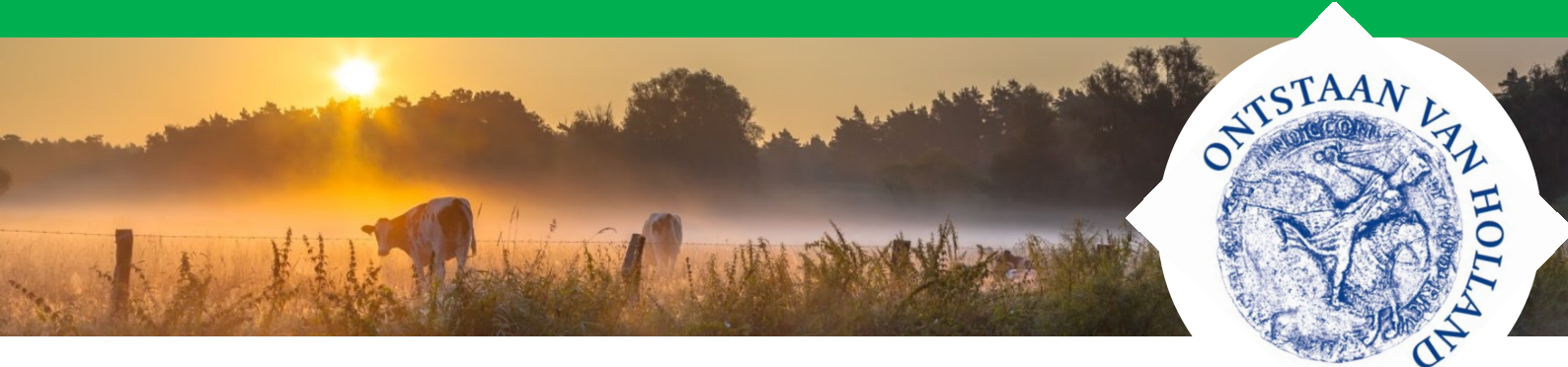
Aan de hand van historische bronnen zijn er nu 22 grafelijke centra binnen Holland bekend geworden.

Van 12 van die plaatsen is informatie voorhanden, van de andere tien is weinig of nauwelijks iets bekend. Een goed voorbeeld van een integrale studie naar een grafelijke hof is die van Epko Bult over het Hof van Delft. Op basis van historische, historisch-geografische en archeologische bronnen kon Bult de omvang van het gehele grafelijke hof achterhalen. Ook heeft Bult gekeken naar de verschillen in materiele cultuur tussen boerderijen die horig waren aan het hof en boerderijen van 'vrije lieden'. Binnen die materiele context deden zich kleine verschillen voor. Zo trof Bult bij de boerderijen die verbonden waren aan het hof percentueel wat meer paardenbotten aan, terwijl maalstenen juist ontbraken. Munten ontbraken, en ook waren er geen aanwijzingen dat bij horige boerderijen in de 14e eeuw al aan baksteenbouw gedaan werd. Daarentegen merkte Bult bij de boerderijen die te relateren waren aan vrije ontginningen dat daar relatief minder paardenbotten werden aangetroffen, dat er wel vondsten zijn gedaan die samenhangen met ruiters en wapentuig, dat er maalstenen zijn gevonden, zilveren munten, en dat hier het omzetten van houten naar bakstenen gebouwen aanvangt in de 14e eeuw.

Er lijken dus significante verschillen te zijn tussen de materiele complexen van boerderijen die onderdeel uitmaken van een grafelijk hofstelsel en die van vrije lieden. Dit biedt aanknopingspunten voor verder onderzoek hiernaar. Bij de inventarisatie kwam een aantal voorbeelden van al dan niet omgrachte grafelijke centra aan het licht, zoals Leiden, Gouda, Haarlem, Bloemendaal en Den Haag. Een mooi voorbeeld van een omgracht hof buiten Holland is die van het Hof van Kalteren (Drenthe). Wat opvalt aan die hoven is dat ze doorgaans dicht bij doorgaande routes zijn gelegen, vaak binnen of dicht bij een pre stedelijke nederzetting liggen (Leiden, Delft, Vlaardingen, Den Haag) of juist ver daarbuiten (Loosduinen, Vogelenzang, Aelbertsberg).

De grafelijke hoven lijken verschillende functies te kunnen hebben, die elkaar soms ook kunnen overlappen: bestuurscentrum (Den Haag en Leiden), exploitatiecentrum (Delft en Vlaardingen) en luthof (Aelbertsberg). Een aantal van de grafelijke terrein wordt in de 12e eeuw zichtbaar door hun omgrachting. Behalve de gracht zelf

ontbreken er aanwijzingen dat de omgrachte hoven een militaire functie vervulden. Dit roept dan wel de vraag op waarom de hoven in de loop van de 12e eeuw omgracht worden. De meeste grafelijke hoven verdwijnen overigens in de loop van de 13e eeuw. Daarbij lijkt er een relatie te zijn tussen het verdwijnen van die grafelijke hoven en de verlening van stadsrechten door de graaf aan de inwoners van de nabijgelegen plaatsen.

Tegen deze achtergrond was het omgrachte terrein van Vlaardingen met een datering van rond 1000 echter een vreemde eend in de bijt, aangezien de andere hoven immers pas in de 12e eeuw omgracht worden. Nader onderzoek naar deze vindplaats leverde nieuwe inzichten op. Het aardewerk uit de omgrachting is hernieuwd onderzocht en blijkt nu tussen 1170 en 1240 te dateren. Ook een aantal nieuwe C14-dateringen van grondmonsters uit de gracht maken een 12^e eeuwse datering meer aannemelijk.

Dit alles sluit een oudere datering van het terrein nog niet uit. Maar het geeft wel aan dat de omgrachting rond 1170 tot stand is gekomen, en het bevestigt het beeld dat het terrein ook tot de grafelijke hoven gerekend mag worden.

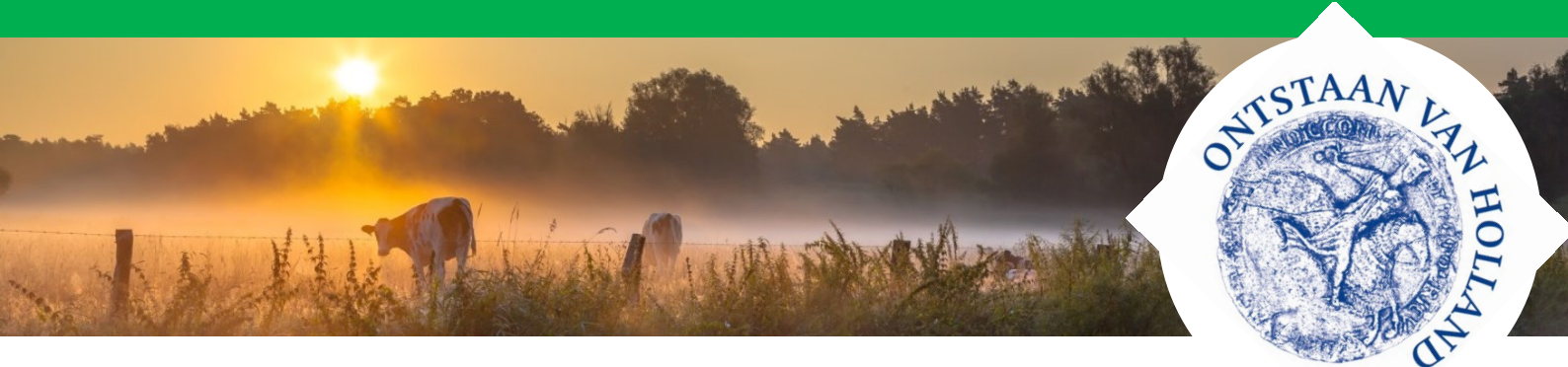
Met een datering rond 1170 ligt een verband met de overstromingsramp van 1163/1164 voor de hand.

Bij die ramp raakt een groot deel van de Vlaardingse regio bedekt met een laag klei. De ontginningen moesten opnieuw ter hand worden genomen. Het verkavelingspatroon rondom Vlaardingen lijkt dan ook van na die tijd te dateren. Opvallend is dat onder het 12e-eeuwse kleidek vooralsnog geen sporen van een oudere verkaveling zijn aangetroffen. We weten uit historische en archeologische bronnen dat de ontginning rond 1000 van start is gegaan, maar de vraag is of dat in deze regio wel gepaard ging met het graven van sloten. Daarnaast werpt de nieuwe datering van de gracht de vraag op hoe de eerdere, te oude, C14-datering van de gracht moet worden verklaard, en waar dan de grafelijke hof, die er rond 1000 wel moet zijn geweest, moet worden gezocht.

De inventarisatie van de grafelijke hoven heeft naast nieuwe inzichten ook nieuwe vragen opgeleverd. Zijn nu alle grafelijke hoven en centrale plaatsen in beeld? Wat kunnen we nog te weten komen over die plaatsen die niet in de inventarisatie behandeld zijn? Kan lokaal historisch onderzoek hieraan een bijdrage leveren? Kan de voorbeeldstudie van Bult over de hof van Delft verder navolging krijgen in Holland?

Hoe kun je hoven archeologisch herkennen als ze niet omgracht zijn? Waarom worden zoveel hoven omgracht in de 12e eeuw?

Er is zo te zien een relatie tussen de grafelijke domeinen en de pre stedelijke kernen, maar de exacte samenhang is nog niet helder. Hoe verloopt precies dat transformatieproces van grafelijke domeinen en de vroege stadswording? Met een multidisciplinaire aanpak en breed onderzoek liggen er kansen om meer inzicht te krijgen over de eerste eeuwen van Holland en de vroege staatsvorming.

Het oudste stadsrecht van Holland

Rudi van Maanen, emeritus hoogleraar stadsgeschiedenis aan de Universiteit Leiden

Het feestelijk herdenken van de verlening van het stadsrecht door de graaf van Holland is voor veel gemeenten nog altijd een reden voor na-ijver. Eniger jaren terug lagen Dordrecht en Geertruidenberg (tegenwoordig gelegen in de provincie Noord-Brabant) met elkaar in de clinch over de vraag wie van hen de oudste stad van Holland was. Geertruidenberg kon bogen op het oudst bekende stadsrecht van het graafschap, van 21 september 1213. Maar Dordrecht wees erop dat het al in 1200 aantoonbaar een stedelijke organisatievorm had. Het stadsrecht van Geertruidenberg deed zij af als “marktrechten”. Zelfs de Rijdende Rechter is nog ingeschakeld, maar tot een zaak is het niet gekomen.

Deze gemeentelijke kinnesinne roept twee vragen op:

1. Wanneer kun je spreken van een stadsrecht?
2. Hoe verhouden stadsrecht en stadsvorming zich tot elkaar?

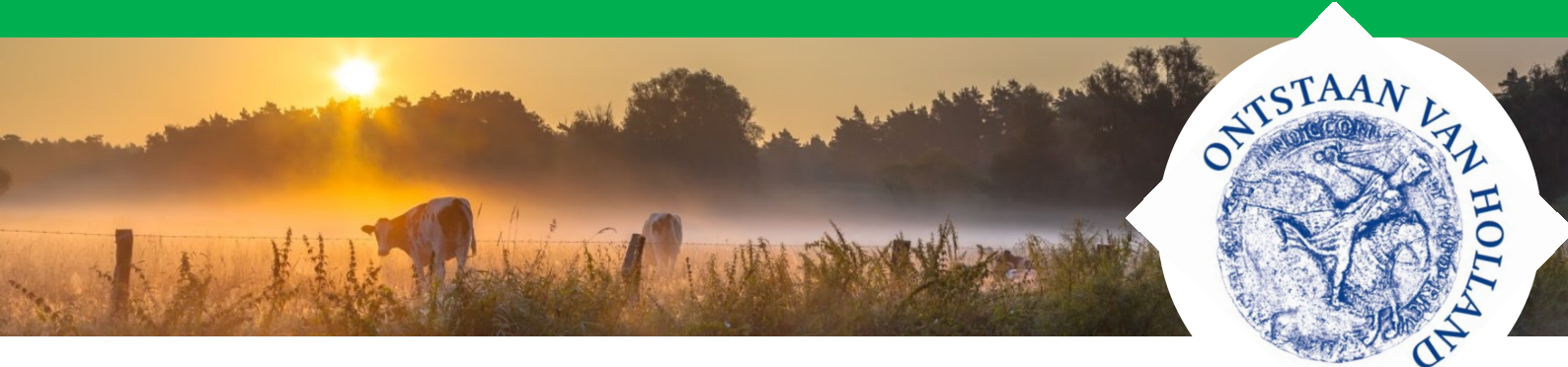
“Stadsrecht” als term voor een bepaald type oorkonde is geïntroduceerd door de pioniers van het stadsrechtonderzoek in de tweede helft van de 19de eeuw. Deze rechtshistorici gaven het

begrip “stad” een juridische interpretatie en zagen de door hen als stadsrecht gelabelde oorkonden als het daarbij behorende handvest. Voor de 19^e eeuw hadden deze oorkonden die betekenis nooit gehad. Het begrip “stederecht” bestond in de Middeleeuwen al wel, maar dan echt als het recht dat in een stad gold. Dat was een door gewoonten en privileges gegroeid stelsel van verordeningen en regels.

Geboorteakten van een stad in fysieke zin waren deze zogenoemde stadsrechten evenmin. Diverse onderzoeken hebben aangetoond dat de oudste Hollandse steden al een duidelijk (pre)stedelijk karakter hadden, voordat hen door de graaf hun oudste stadsrechtprivileges werden verleend. De relatie tussen stadsrecht en verstedelijking van een nederzetting is dus niet een één-op-één verhouding.

Wat behelzen die zogenoemde stadsrechtsoorkonden dan wel? Een sluitende definitie valt niet te geven, daarvoor zijn zij te verschillend van inhoud en omvang. Vòòr 1300 zijn er in Holland 14 stadsrechtprivileges uitgevaardigd, waarvan vijf veelomvattend van karakter zijn - met tussen de 62 en 71 artikelen -; de oudste uitvoerige oorkonde is die van Haarlem van 1245. De overige negen hebben maximaal 24 artikelen. Zij zijn deels ouder en, op één uitzondering na, geen van allen op een ander gebaseerd.

Maar hoe divers ook, er zijn wel degelijk een aantal gemeenschappelijke elementen in deze oorkonden te noemen: altijd is sprake van bevoorrechtiging door de landsheer, waarbij de stad verplichtingen jegens hem opgelegd kreeg, en in ruil daarvoor een aantal rechten verwierf. En als nieuw type rechtspersoon kreeg de stad tevens een bepaalde mate van bestuurlijke autonomie.

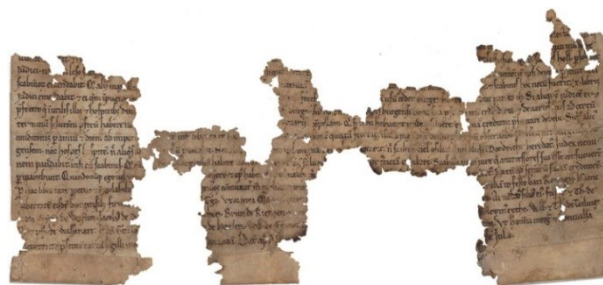

Recentelijk is ontdekt dat de overgeleverde teksten van stadsrechtsoorkonden oudere gedeelten kunnen bevatten. Hernieuwde analyse van oude oorkonden leidde tot de ontdekking dat graaf Willem I (1203–1222) mogelijk de eerste stadsrechtverlening aan Leiden verleend heeft. Als *terminus ante quem* daarvan kan de maand juli van 1220 beschouwd worden, de datering van de Dordtse oorkonde. Diverse auteurs hebben zich beziggehouden met de overeenkomst tussen deze beide stadsrechtprivileges. Nooit is echter de fasering van het Leidse stadsrecht in de redenering betrokken. Doe je dat wel dan blijkt dat de door hen aangevoerde artikelen, te weten het uitbannen van het gerechtelijk duel ten gunste van rechtspraak, het afzetten van een niet goed functionerende gezagsdrager en het keurrecht in het Dordtse stadsrecht van 1220, pas ten tijde van Willem II in het Leidse stadsrecht zijn opgenomen. Het oorspronkelijke Leidse privilege zal daarom dus ouder zijn dan het Dordtse. Wat zou het motief geweest kunnen zijn van die oudste stadsrechtverlening aan Leiden?

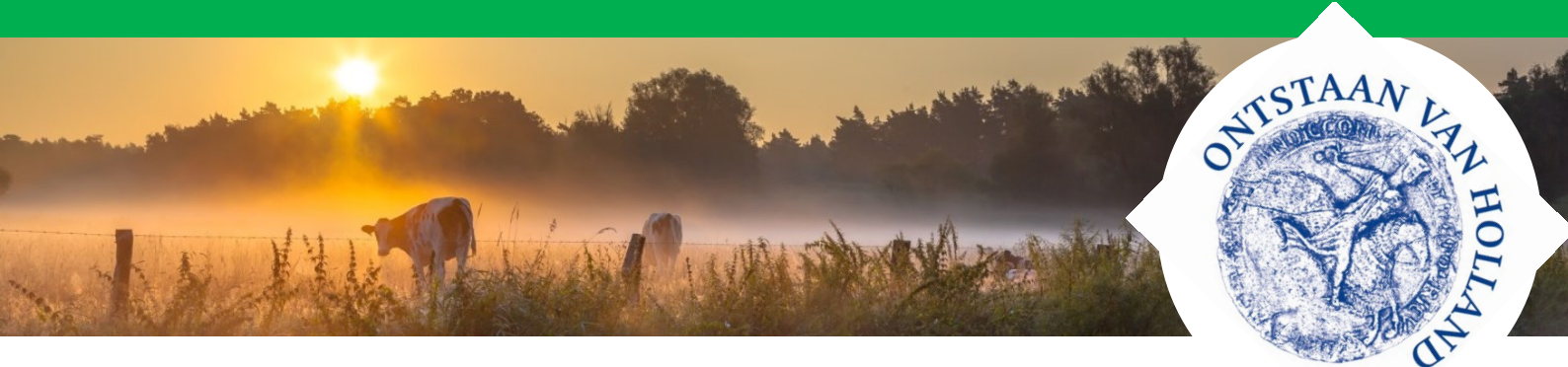
Dat het Leidse stadsrecht (van 1266) een middel was van de graaf en de burgerij om de macht van de burggraaf te beknotten, lijkt niet heel waarschijnlijk. De tekst van het stuk geeft daar geen enkele aanleiding toe. De aanleiding moet daarom in een andere richting gezocht worden, namelijk of er een verband bestond tussen de diverse Hollandse stadsrechtverleningen door Willem I.

Willem I moest zijn positie als graaf van Holland bevechten in de Loonse Oorlog. In 1206 kwam door bemiddeling van het graafschap Vlaanderen een vredesverdrag tot stand tussen de strijdende partijen. Willem werd gedwongen naar Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem te gaan, om daar alle naburige leenmannen op te roepen en hen te bevelen leenhulde te doen aan zijn tegenstander Lodewijk van Loon. Blijkbaar waren deze grafelijke centra destijds de regionale hoofdplaatsen van het graafschap. De oorkonde spreekt van 'ville', wat erop wijst dat er van een plaats met een stedelijk karakter sprake moet zijn geweest.

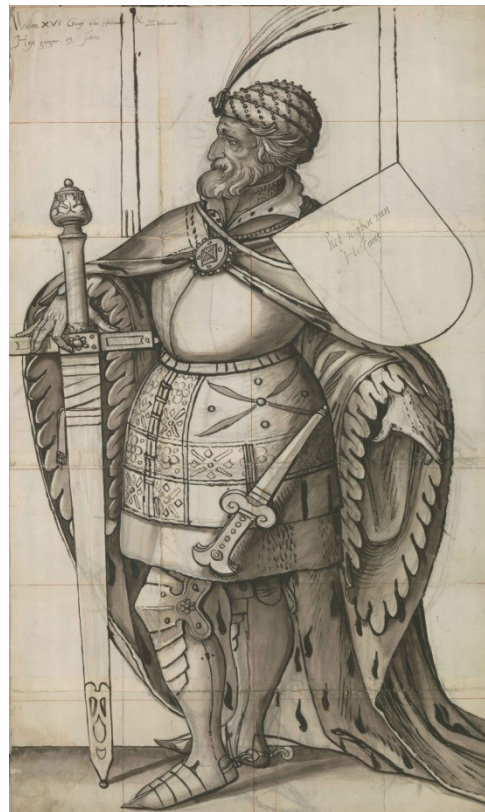
Van deze vier plaatsen kregen Dordrecht en Leiden stadsrechten van Willem I. Zou dat dan ook niet het geval zijn geweest bij Vlaardingen en Haarlem? Op het eerste gezicht lijkt dat onwaarschijnlijk, immers Haarlem kreeg stadsrechten in 1245 en Vlaardingen pas in 1273. Maar met deze beide oorkonden is iets aan de hand. In 1245 werd een stadsrechtsoorkonde uitgevaardigd voor Haarlem. Het telt 69 artikelen, terwijl de voorgaande

bekende oorkonden in Holland er nooit meer dan 16 bevatten. Het was grotendeels ontleend aan het stadsrecht van Den Bosch. Daarmee werd een nieuwe toon gezet. Talloze volgende grafelijke stadsrechten zijn op die van Haarlem gebaseerd en zijn zodoende van ongeveer dezelfde omvang en inhoud. Opvallend is dat de laatste 10 artikelen een nieuwe, unieke aanhef hebben, namelijk een bevel (*dedi ... in mandatis*) in plaats van een belofte of een gunst (*concessi, liceat* of iets dergelijks). De graaf beveelt de burgers dat zij zweren voor elkaars recht op te komen. Misschien ligt hier een verband met de '*coniuratio*', het eedgenootschap, dat een vroege uitingsvorm van de poortergemeenschap was. In het Leidse stadsrecht is iets dergelijks te zien, met name in de daar gebezigde term '*iurati*' (gezworenen), die later als '*scabini*' (schepenen) werden betiteld. Men zou dit een solidariteitsprincipe kunnen noemen. Opvallend is dat de artikelen over de verhouding van de graaf en de burgers uitsluitend bij deze laatste tien zitten, en nergens anders in het gehele document.

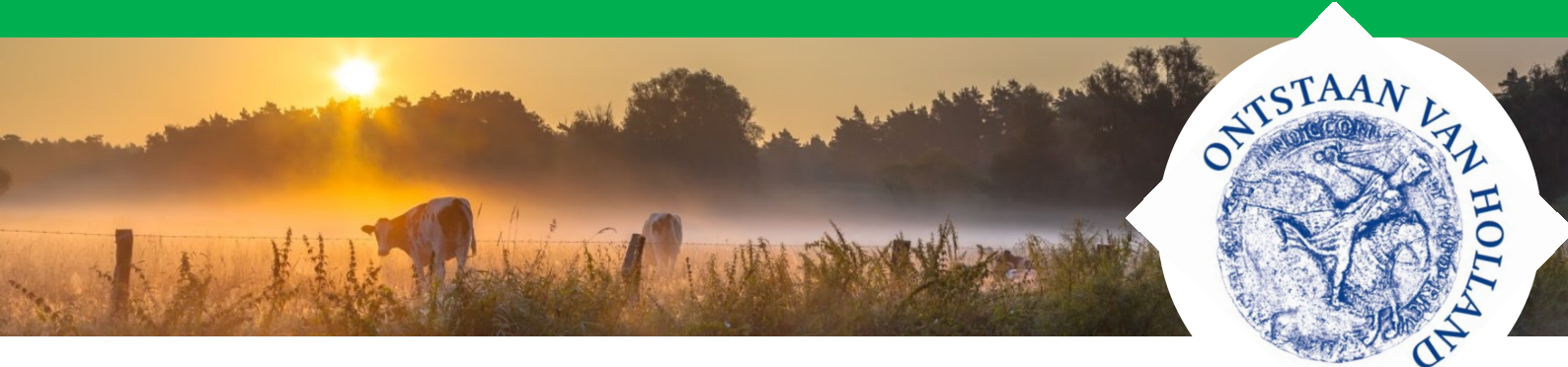
Vlaardingen heeft om een andere reden een uitzonderlijke positie. In de oorkonde van Vlaardingen worden de voorwaarden verwoord om de stedelijke vrijheid te behouden, namelijk als de poorters in gemeenschap met de andere stedelingen hun bijdrage leveren aan het dijkonderhoud en de heervaart van de graaf. Dit soort bepalingen zien we ook terug in de stadsrechten van Geertruidenberg, Dordrecht en Leiden. In iedere stad zijn deze zaken weliswaar op een andere manier geregeld, maar blijkbaar vonden partijen het dusdanig belangrijk, dat zij benadrukt werden. Leiden moest 25 man leveren voor de bewaking van de grafelijke tent. Haarlem moest 64 poorters inzetten bij grafelijke expedities. Geertruidenberg moest daaraan ook meewerken, maar een aantal werd niet genoemd. In de Vlaardingse en de Dordtse tekst worden militaire ondernemingen en andere vormen van heervaart, zoals hofvaart, ridderslag of huwelijk, niet onderscheiden, maar vermoedelijk als onderdeel beschouwd van de *'expeditiones comitis'*, de ondernemingen van de graaf. De Vlaardingse burgers moesten de graaf dienen, ook al werkten zij maanden achtereen op het land buiten de stad. Heervaart werd afgekocht door Leiden, Geertruidenberg en Haarlem. Dordrecht was er in principe ook van vrijgesteld, met uitzondering van de levering van een volle kogge.

Er zijn dus wel degelijk overeenkomsten te zien, maar ook grote verschillen. Blijkbaar hebben we te maken met verschillende behoeften per stad. Daarbij mag niet vergeten worden dat deze stadsrechtprivileges wijzigingen waren ten opzichte van het reeds van oudsher geldende recht, waaraan het complementair werd. De overeenkomst in de akten zit voornamelijk in de identieke wijze waarop de privileges zijn opgebouwd. Als de conclusie juist is dat het oudste deel van het Vlaardingse stadsrecht is verleend door Willem I, en ten minste een deel van het Haarlemse stadsrecht eveneens, leidt dat tot de hypothese dat graaf Willem I een beleid gevoerd heeft waarbij hij de vier belangrijkste stedelijke nederzettingen in het graafschap Holland aan zich wilde binden door het verlenen van voorrechten. Door dergelijke contracten verzekerde hij zichzelf van militaire steun, heervaart en vaste inkomsten.

Nader onderzoek naar de fasering van stadsrechttoorkonden en vergelijkend onderzoek ervan zullen moeten uitwijzen in hoeverre deze hypothese stand kan houden.

In ieder geval lijkt het nog geen uitgemaakte zaak dat Dordrecht of Geertruidenberg de stad met het oudste stadsrecht van Holland is.

Paneldiscussie

Onder leiding van Dick de Boer

Bert Boer

directeur Muiderslot

Rob van Eerden

provinciaal archeoloog provincie Noord-Holland

Sjoerd Kluiving

universitair docent Vrije Universiteit Amsterdam

Henri Lenferink

burgemeester gemeente Leiden

Karin de Roos

historisch schrijfster

Hans Versluijs

wethouder gemeente Vlaardingen

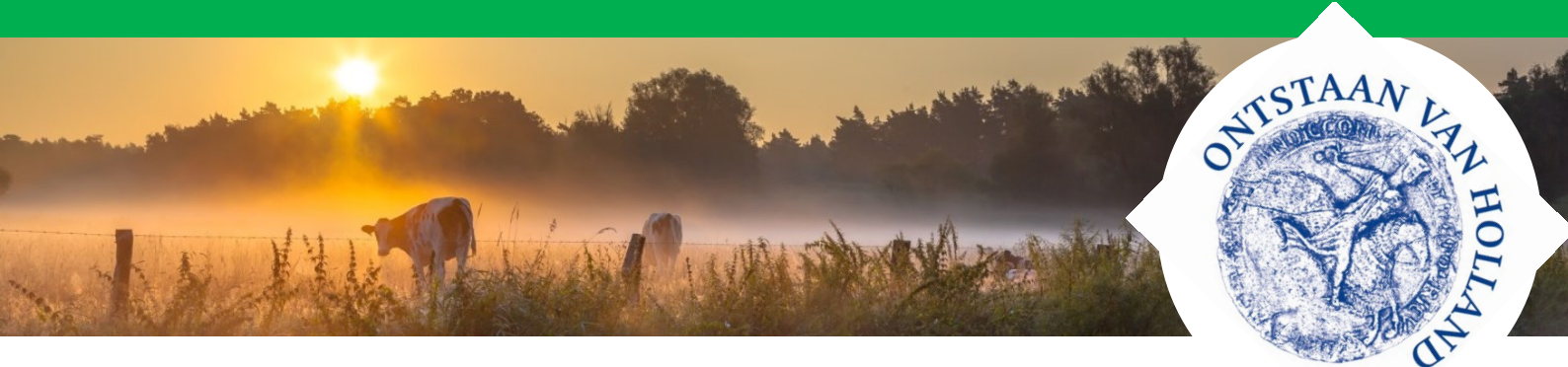
Professor Dick de Boer is gespreksleider en stelt dan ook meteen de eerste vraag: wie van jullie (en waarom) heeft een Holland-gevoel dat anders is dan een Nederland-gevoel? Kortom is er bij jullie een Hollandse identiteit aanwezig die te maken heeft met dit gedeelte van het land?

Sjoerd Kluiving: ik ben geboren in Noord-Holland en ik woon in Zuid-Holland. Ik voel me eigenlijk in de eerste plaats wereldburger, daarnaast voel ik me Nederlander en dan pas voel ik mij Hollander. In die volgorde dus, en dat ondanks mijn geboorte in Holland.

Dick de Boer: er is dus sprake van een gelaagde identiteit, waarbij het een ander gevoel is om Hollander te zijn dan om Nederlander te zijn?

Henri Lenferink: Ik ben het daar niet mee eens. Jezelf Hollander noemen dat doe je in het buitenland misschien omdat ze daar het begrip Nederlander niet verstaan, maar dat is echt het enige moment dat je je Hollander voelt. Ik ben geboren in Twente; je voelt je wel typisch een Tukker als je daar bent, je voelt je geen Overijsselaar daar, ik ken niemand die dat voelt. Ik heb ook lang in Gelderland gewoond; heb ook daar niemand gevonden die zich Geldersman voelt. Je bent inwoner van de Achterhoek of inwoner van de Veluwe of het Rivierengebied maar nooit Geldersman. En hier de mensen in deze stad die voelen zich Leidenaar tot op het bot. En ze voelen zich Nederlander dat ook zeer zeker en steeds meer mensen voelen zich soms ook wel Europeaan, maar Hollander dat heb ik nog nooit van iemand gehoord dat die zich Hollander voelde.

Bert Boer: dan refereer ik toch maar even naar het sportgevoel, het moment dat iedereen Hup Holland Hup roept. Voor mij gaat het gevoel van Holland eigenlijk ook historisch gezien vooraf aan het gevoel van Nederland: die periode van de 9e tot en met de 15^e eeuw dat is voor mij Holland en daarna wordt het toch meer het Nederland dat het nu inmiddels is.

Dick de Boer: Ik zou de microfoon graag willen doorgeven aan Rob van Eerden en mijn vraag aan hem is: heeft het ervaren van regio en landschap en het feit dat je zo verweven bent in je dagelijks activiteiten met letterlijk stoffelijke zaken ook effect op dat Hollander zijn?

Rob van Eerden: Dat zijn dan toch twee verschillende dingen Ik ben zoals ik ben: geboren en getogen in Holland. Ik voel me echt primair een Noord-Hollander; ben een Hollander zoals een Limburger of een Fries zich een inwoner van hun provincie voelen. Ik herken dat bij die Friezen en Limburgers, en wat de burgemeester hier zegt herken ik dus juist niet. Die Hollandse identiteit is hier misschien niet zo uitgekristalliseerd als in andere provincies maar je Hollander voelen dat herken ik toch wel. Dat zeg ik overigens als privépersoon want u vroeg naar mijn archeologische achtergrond en daar probeer ik toch wel een beetje de emotie van die identiteit uit te houden Wat ik overigens nog wel heb is dat ik, en dat komt dan weer door mijn Noord-Hollandse achtergrond en sluit mooi aan bij het verhaal van meneer Nieuwenhuijsen, dat ik mij ook verwant voel met de West-Friese identiteit. Die regionale identiteit heb je in Noord-Holland natuurlijk ook.

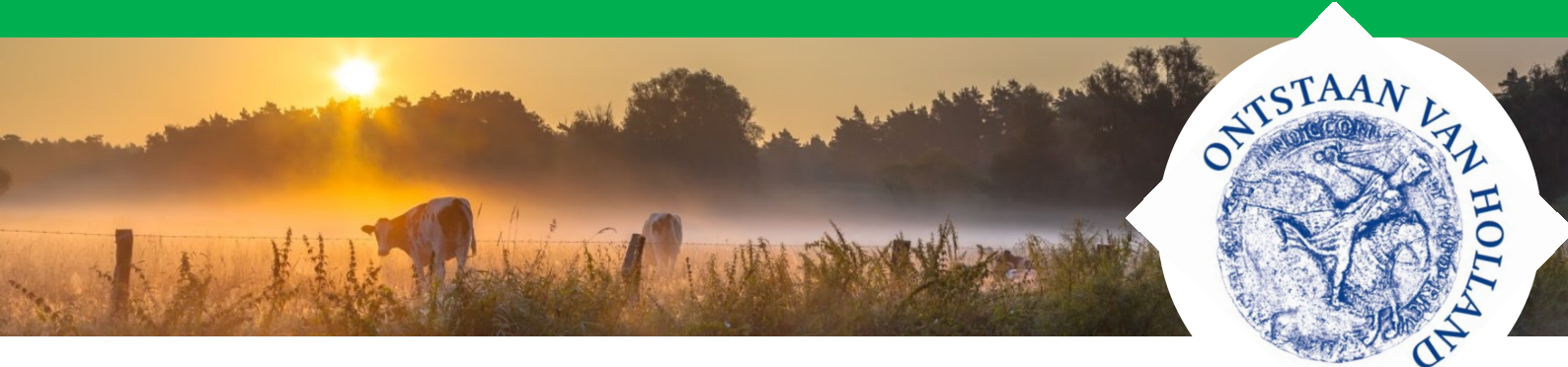
Dick de Boer: Die landschappen en de regionale of stedelijke identiteit lijken dus belangrijker dan die institutionele eenheden waar we nu naar toe gegroeid zijn. Draagt die regionale identiteit bij aan een breed gedeeld Holland-gevoel?

Karin de Roos: ik durf bijna niet tegen de burgemeester in te gaan maar ook Ik voel me eigenlijk wel Hollander van geboorte en ik wil wel daar gelijk wel aan toevoegen dat ik me misschien wel vooral Merwedenaar voel, zeker als ik kijk naar de plaatsing van mijn roman en waar dat verhaal heeft plaatsgevonden. Ik ben geboren in Hardinxveld-Giessendam, langs de Merwede, woon nu in Zwijndrecht tegenover Dordrecht. In eerste instantie wilde ik mijn roman laten plaatsvinden in Dordrecht en dan in ieder geval langs de rivier of het water. Alleen had ik een probleem: Ik wil het verhaal ergens tussen 800 en 1000 laten plaatsvinden maar toen was Dordrecht nog niet zo groot dus ik zakte daarom af naar Rotta, de vroege voorloper van Rotterdam. Via dat Rotterdam waar ik ook gewoond heb en waar ook het Maaswater door mijn aderen is gaan vloeien kwam ik uiteindelijk in Vlaardingen uit, waar ook nog steeds die Merwede stroomt. Wat ik geprobeerd heb in mijn boek uit te drukken is toch wel een bepaalde identiteit: wat je in al die plaatsen tegenkomt is een stuk nuchterheid, het harde werken, het sociale aspect.

Dick de Boer: Als het zo zou zijn dat Holland eigenlijk een niet relevante entiteit is dan begint een mens zich af te vragen wat is dan het belang, de fascinatie, de uitdaging, van het kijken naar die dageraad van Holland waar we nu met elkaar zo naar op zoek zijn?

Hans Versluijs: de scheidslijn over dit Hollandgevoel vrees ik is toch een beetje de bestuurders versus de anderen. Want in navolging van burgemeester Lenferink moet ik ook eerlijk zeggen: dat Hollandgevoel ken ik niet behalve in het oranjegevoel zoals we dat allemaal kennen dat is heel duidelijk. Ik heb wel een Vlaardingen gevoel. Ik heb een deel van mijn leven in Limburg gewoond en daar bestaat wel degelijk echt een Limburg-gevoel en als je nou nadenkt waar zou dat door komen dan heeft dat vooral iets te maken met dat men je daar vooral als een Hollander ziet, iemand van boven de grote rivieren en daar zit dan weer een connotatie in van: jullie weten het allemaal beter en jullie hebben het misschien ook allemaal wel beter. Iets van minderwaardigheid is een veel te groot woord daarvoor maar zou het kunnen zijn dat je dat gevoel meer krijgt als je wat meer in verdrukking leeft ?

Dick de Boer: die negatieve Holland-associatie komt een beetje in de buurt van wat Jan Huiting schetste in zijn lezing over die – ten onrechte gevoelde - dominantie van Holland sinds de 17e eeuw die ons geschiedbeeld een

klein beetje verpest heeft – en ik chargeer nu een klein beetje in hoe ik het formuleer - maar dat is eigenlijk wel de toon.

Als we op zoek gaan naar de dageraad van Holland en ook naar de ontstaansgeschiedenis van Hollandse stadsrechten dan gaan we eigenlijk naar de periode die daar aan voorafgaat wanneer Holland – zeker in het begin – een achtergebleven gebied was. Als we Holland bijvoorbeeld vergelijken met Vlaanderen dan komt Holland veel meer geleidelijk op, waarbij het als het ware zichzelf aan het uitvinden is. Je zou ook kunnen zeggen dat het gebied ontginningsgewijs zichzelf aan het uitvinden is. Wat vinden jullie de meerwaarde voor de samenleving van nu bij het kijken naar die van 1000 jaar geleden?

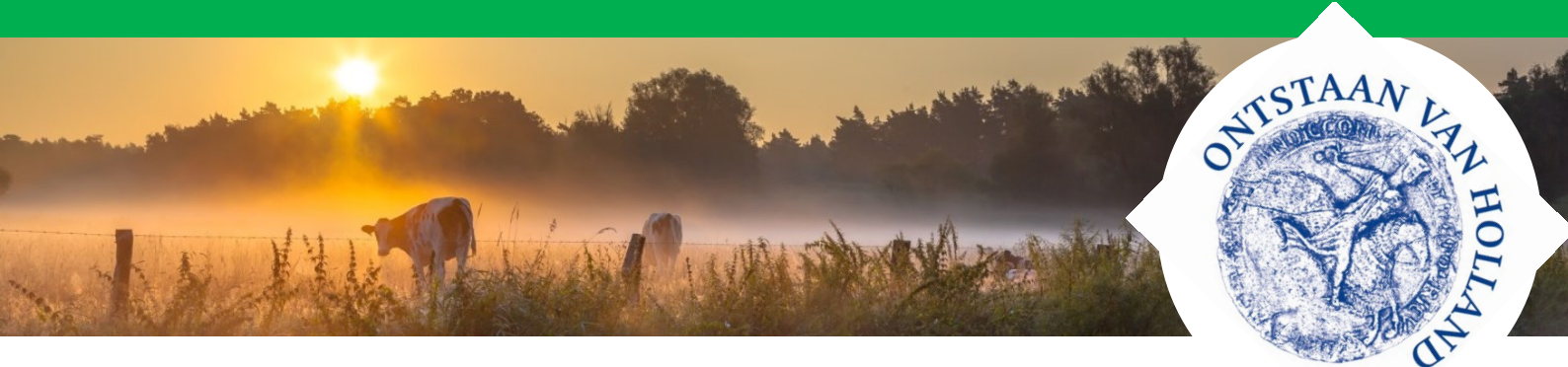
Hans Versluijs: ik moet zeggen dat ik dat Hollands gevoel dus niet zo heb maar eigenlijk na vanmiddag zeg ik in alle eerlijkheid: ik ben volgens mij in deze zaal de grootste amateur maar ik heb buitengewoon geboeid zitten luisteren. Grote complimenten voor de organisatoren en de sprekers, het is echt fantastisch en heeft mij wel tot de gedachte gebracht: Hoe kan het eigenlijk dat ik dat Hollandgevoel helemaal niet heb als dit alleen maar het topje is van wat er te weten valt over het ontstaan van Holland? Daar blijkt uit dat het enorm belangrijk is om daar in brede zin met elkaar over te blijven praten. Wat is het belang waar zit dat toch in? Wie zijn geschiedenis kent die snapt beter waar hij mee bezig is en snapt ook de dingen die hij naar de toekomst toe zou willen doen. Waar ik vandaan kom dat bepaald hoe ik in de wereld sta, het bepaald voor een deel ook de mogelijkheden die ik heb.

Karin de Roos: vanuit sociologisch opzicht is dit een heel boeiende tijd geweest: we hebben een gezamenlijk verleden en een gezamenlijke toekomst. Rond het jaar 1000 hadden we te maken met de laatste fase van de kerstening, en het begin van stedelijke structuren en sociale netwerken, ontstaan rond het beheer van het water en de dijken. Het is ook de tijd van de Slag bij Vlaardingen; kortom een fascinerende tijd waar ik in mijn roman graag meer aandacht voor wil vragen.

Sjoerd Kluiving: als aardwetenschapper interesseer ik me ook enorm voor deze periode. De mensen waren destijds omgeven door natuurlijke processen waar overstromingen een belangrijk deel van uitmaakten. Nu hebben we beschermende maatregelen zoals Deltawerken en zeesluizen zodat we eigenlijk niks meer weten over wat voor landschap we 1000 jaar geleden hier konden aantreffen. Toen moesten mensen uit Vlaardingen wegvlugten bij de grote overstromingen die regelmatig voorkwamen in dit rivierenlandschap. De Jonge Duinen die eigenlijk de Alpen van Holland zijn en ons beschermen tegen de zee bestonden nog niet eens; ze zijn in die periode gevormd dus je kunt stellen dat met het veenlandschap wat aanwezig was, er een natuurlijk onontgonnen landschap lag, dat in evenwicht was toen de mensen in de 11e eeuw de natuur introkken en aan het landschap hun identiteit gaven. Dat fascineert mij enorm.

Rob van Eerden: we hebben vanmiddag gezien dat de historische en landschappelijke achtergrond heel duidelijk toont dat er sprake is van een Hollandse identiteit in de periode waar we over praten. In de kaarten die we vanmiddag zagen kun je goed zien waar de feitelijke kern van het oude Holland lag. Voor archeologisch onderzoek naar deze periode is een goed begrip van die historische en landschappelijke achtergronden cruciaal. Er zijn zowel in Zuid- als in Noord-Holland verschillende recente en oudere opgravingen die zich uitstekend lenen voor een fundamentele synthese waarbij die gegevens gebruikt kunnen worden om een gigantische stap voorwaarts te kunnen maken, waar het de kennis over deze periode betreft.

Dick de Boer: er is een stimulerende en belangrijke rol weggelegd voor de provincies Zuid- en Noord-Holland waar het bij elkaar brengen van versnipperde archeologische gegevens betreft. Er zijn gelukkig nieuwe initiatieven,

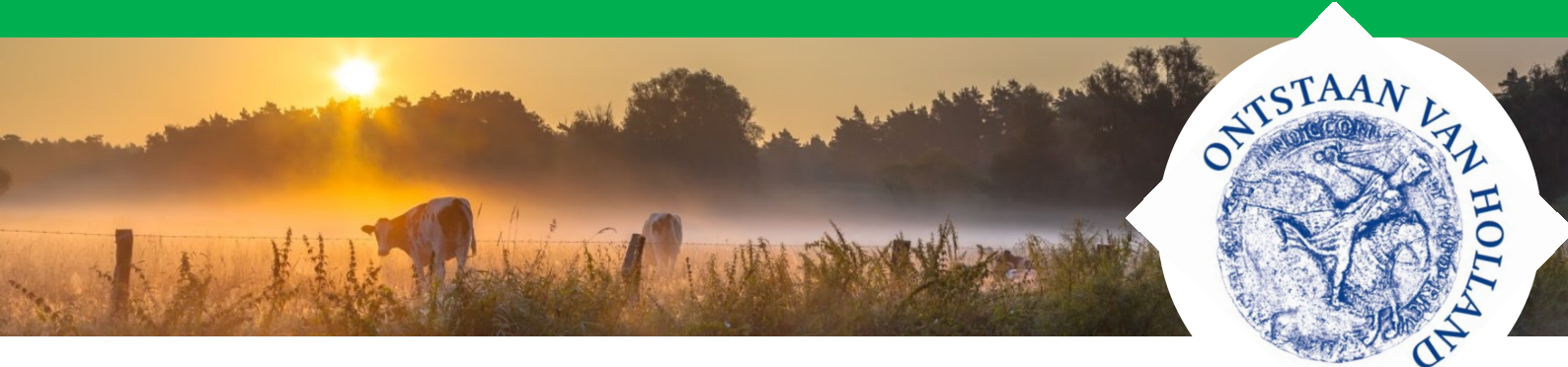
maar die moeten echt voortgezet worden: niet een Oogst van Malta, maar een Oogst van Suithardeshaga zou ik het willen noemen, dat is echt nodig.

Bert Boer: als museum Muiderslot hebben we de taak om aan de hand van objecten ons publiek iets te vertellen over het verleden, maar ook vooral iets over het heden, en als je het heel goed doet, ook de toekomst te kunnen duiden. En als je dat verhaal vertelt dan vind ik dat de middeleeuwen er nu heel bekaaid van af komen. Als je in Amsterdam komt, of in de omgeving van Amsterdam, dan zijn er genoeg musea waarin de 17^e eeuwse verhalen verteld worden, verhalen over de Gouden Eeuw, maar over de middeleeuwen is er heel weinig te vinden. Het Muiderslot wil in de toekomst meer het museum van de middeleeuwen worden, en wil het Verhaal van Middeleeuws Holland over een jaar of drie aan een breed publiek presenteren.

Dick de Boer: Leiden is de enige stad bij alle eerder genoemde stadsrechten waar de bevolking de plicht had om tijdens een veldtocht de graaf te vergezellen en de grafelijke tenten te bewaken. Het is een soort van grafelijke lijfwacht die op stap gaan met de graaf. Daar moet wel een heel oude bepaling achter zitten die op enig moment in het stadsrecht terecht is gekomen, en die eigenlijk heel mooi bij elkaar brengt wat we nu de hele tijd aan het bekijken zijn met elkaar: sporen van bestuur en sporen van mensen. Het zijn de instellingen die structuur geven aan de samenleving en het zijn de mensen die inhoud geven aan diezelfde samenleving. De burgemeester van Leiden is zoals ik hem heb leren kennen een echt mensen-mens en ik ben vooral benieuwd of hij ook nog een visie heeft op de rol die het terugkijken naar dit vroege verleden heeft; juist dat samengaan tussen instellingen en bevolking.

Henri Lenferink: Ik begrijp wel waarom de graaf graag die Leidenaren als lijfwacht had. Wie kun je nou beter vertrouwen in dit soort situaties daar moet ik eerlijk in zijn, u snapt dat wel: Leidenaren dat is gewoon goed volk. Ik vind het wel leuk om nog eventjes op de basisvragen terug te komen want we weten allemaal hoe ontzettend belangrijk geschiedenis is voor mensen. Je ziet dat boeken over de geschiedenis, over lokale geschiedenis, over regionale geschiedenis, echt worden gevreten. Er zijn enorme aantallen mensen die daar belangstelling voor hebben en die het leuk vinden om verhalen uit hun eigen omgeving te lezen. Dat versterkt het plezier in waar je woont en is leuk om over door te praten. En als ik kijk naar de stad Leiden dan zijn we natuurlijk enorm trots op onze Burcht en op de andere restanten van de grafelijke aanwezigheid in de Stad, dat vinden we mooi en dat vinden we leuk om te vertellen. Maar we vinden het ook leuk om te vertellen waar het Romeinse castellum Matilo heeft gelegen en de verhalen daaromheen, en waar de Corbulogracht begint vinden we leuk om te vertellen, niet omdat wij ons Romeins voelen of omdat wij een onderdeel van die Romeinse identiteit willen uitstralen, maar het versterkt het verhaal over onze stad en onze directe omgeving. En als je nou naar de vraag over identiteit gaat: natuurlijk is dat ongelooflijk interessant, die basis-geschiedenis van Holland. Ik heb het ook altijd bizar gevonden dat we dat niet veel gedetailleerder konden vertellen. Er zit een enorm gat tussen die Romeinen en het moment wanneer we het in de 14e-15e eeuw weer wat beter beginnen te kennen en dat maakt sowieso al enorm nieuwsgierig.

Dick de Boer: Dit is een heel duidelijke statement van de burgemeester, waar ik als kern uit haal zijn buitengewoon positieve waardering voor u allemaal. Want velen van u zijn juist uit de sfeer van de lokale geschiedenis en uit de sfeer van de genealogische vereniging hier naartoe gekomen omdat u met elkaar de fascinatie deelt die we allemaal hebben voor die geschiedenis die begrijpelijkerwijs nog enigszins met nevelen omhuld is. En dat is nou ook precies waarvoor wij hier bij elkaar zijn: Wij maken een ochtendwandeling in de

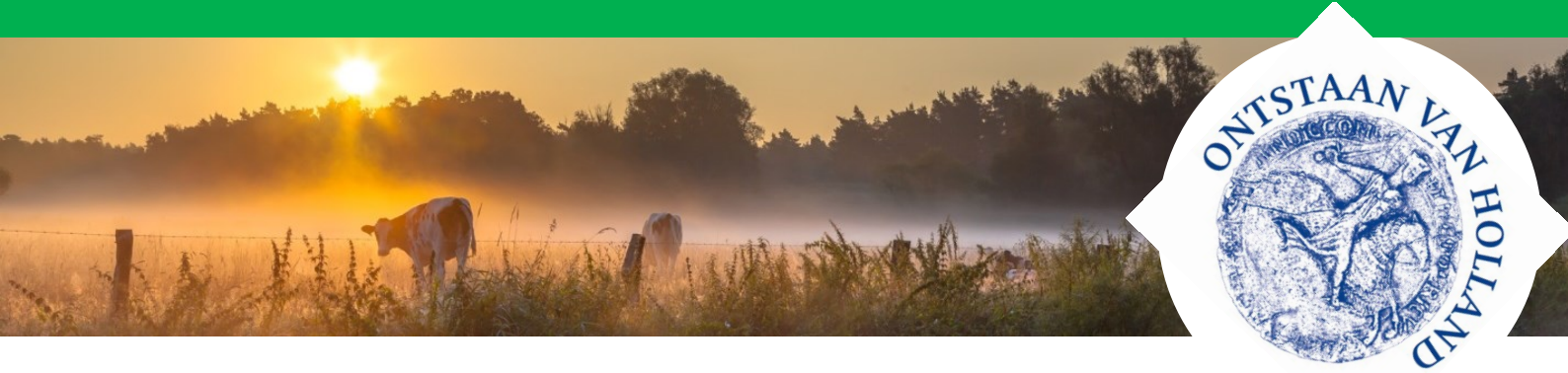

geschiedenis van Holland, de nevels trekken op en we genieten volop, en dat is dan vooral omdat je het verhaal van de plek waar je woont, het verhaal van wie je bent, kunt aanvullen met die historische dimensie.

Harold Koster (dagvoorzitter): Hartelijk dank aan de leden van dit discussiepanel en aan de gespreksleider professor Dick de Boer voor hun stimulerende bijdragen. Wij gaan met de partijen verder die hier actief op zijn, dat zijn gemeente Den Haag, de gemeente Vlaardingen, de provincie Zuid-Holland en de Universiteit Leiden. Wie er verder ook mee wil doen is van harte welkom.

Hartelijk dank ook aan de sprekers van vandaag: Tim de Ridder, Jan Huiting, Kees Nieuwenhuijsen, Rudi van Maanen en Dick de Boer, en aan het voorbereidend comité voor vandaag: Roos van Oosten, Lisa Markveld, Romke-Jan de Vries en René Proos. En natuurlijk ook hartelijk dank aan u, het publiek dat vandaag in zo grote getale hier gekomen is en ons daarmee bewijst dat dit onderwerp bij velen van u leeft en letterlijk een schot in de roos was!

Wij gaan verder met het programma Ontstaan van Holland, alle suggesties zijn welkom!

Colofon

Sprekers

Dick de Boer (Rijksuniversiteit Groningen)
Jan Huiting (Rijksuniversiteit Groningen)
Kees Nieuwenhuijsen (amateur historicus)
Tim de Ridder (gemeentelijke archeoloog Vlaardingen)
Rudi van Maanen (Universiteit Leiden)

Panelleden

Bert Boer (directeur Muiderslot)
Rob van Eerden (provinciaal archeoloog Noord-Holland)
Sjoerd Kluiving (universitair docent Vrije Universiteit Amsterdam)
Henri Lenferink (burgemeester van Leiden)
Karin de Roos (historisch schrijfster)
Hans Versluijs (wethouder Vlaardingen)

Organisatie

Roos van Oosten (Universiteit Leiden)
Tim de Ridder (gemeente Vlaardingen)
René Proos (provincie Zuid-Holland)
Romke Jan de Vries (provincie Zuid-Holland)
Lisa Markveld (provincie Zuid-Holland)
Harold Koster, dagvoorzitter (provincie Zuid-Holland)

Redactie

René Proos (provincie Zuid-Holland)
Romke Jan de Vries (provincie Zuid-Holland)
Lisa Markveld (provincie Zuid-Holland)

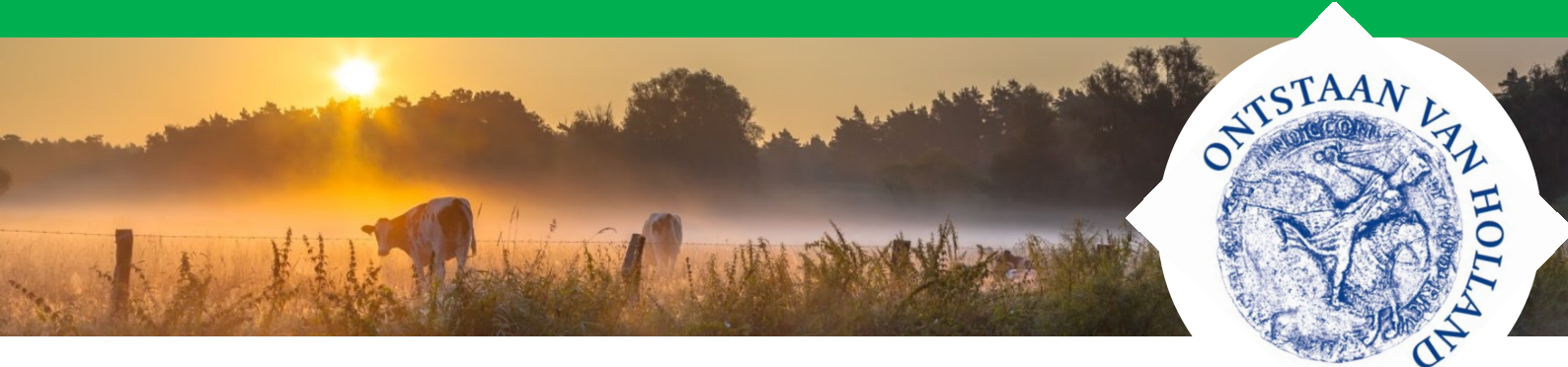
Gemeente Vlaardingen

provincie **HOLLAND**
ZUID

Universiteit
Leiden

Bijlage 1: het verhaal van Holland

Het ontstaan van Holland: een tijd om nooit te vergeten

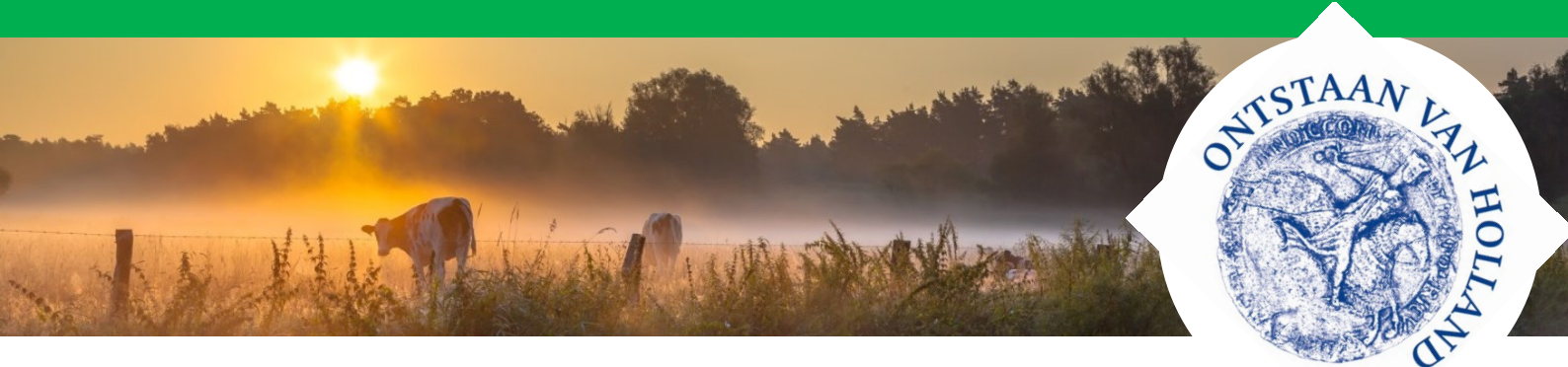
Bijna duizend jaar geleden, op 29 juli 1018, versloeg graaf Dirk III van Holland bij Vlaardingen een ridderleger van de Duitse keizer. Bijna driehonderd jaar later, op 27 juni 1296, werd zijn achter-achter-achterkleinzoon Floris V bij Muiderberg door edelen vermoord. Tussen deze twee beroemde data uit de vaderlandse geschiedenis ligt een fascinerende periode: de eeuwen waarin het graafschap Holland is ontstaan. Daarin gebeurde veel méér dan gewelddaden rond de graven van Holland! Het landschap, de steden, de grenzen en zelfs de naam van Holland stammen uit die tijd. Het is geen wonder dat archeologen en historici veel onderzoek willen doen naar wat er toen gebeurde. De Provincie Zuid-Holland stimuleert dat onderzoek en de vertaling ervan naar een breed publiek. Want we willen allemaal wel meer weten over het land waar we wonen.

Van moeras tot mogendheid

In de tijd van Dirk III bestond het gebied waar nu de provincies Zuid- en Noord-Holland liggen, grotendeels uit moeras ontoegankelijk, onbewoonbaar, onrendabel. Dat begon in zijn tijd al te veranderen. In de Slag bij Vlaardingen vochten aan de kant van de graaf Friese kolonisten mee die het moeras langs de Maas kwamen ontginnen. Die ontginningsdrift, gestimuleerd door de graaf en gesteund door kloosterlingen, had grote gevolgen. Tienduizend boeren groeven vele duizenden kilometers aan sloten, waardoor honderdduizenden hectaren moeras werden drooggelegd en veranderden in landbouwgrond – het ‘Groene Hart’ van nu. Die landbouw, de visserij op de rivieren en op zee, de goede verbindingen over water en de pioniersmentaliteit van de bevolking zorgde voor een ongekeerde dynamiek. Het aantal inwoners steeg snel. Gehuchten werden dorpen, dorpen werden steden. De graven van Holland, rusteloze mannen op zoek naar macht, zorgden voor politieke samenhang en stimuleerden de rol van de nieuwe steden. Was Dirk III nog maar een plaatselijke hoofdman in een drassige uithoek van het Duitse keizerrijk, Floris V regeerde over een kleine, maar dichtbevolkte en dynamische mogendheid die ook internationaal aanzien genoot. De belangrijke economische positie van Nederland en vooral de Randstad is terug te voeren op de periode 1000 – 1300.

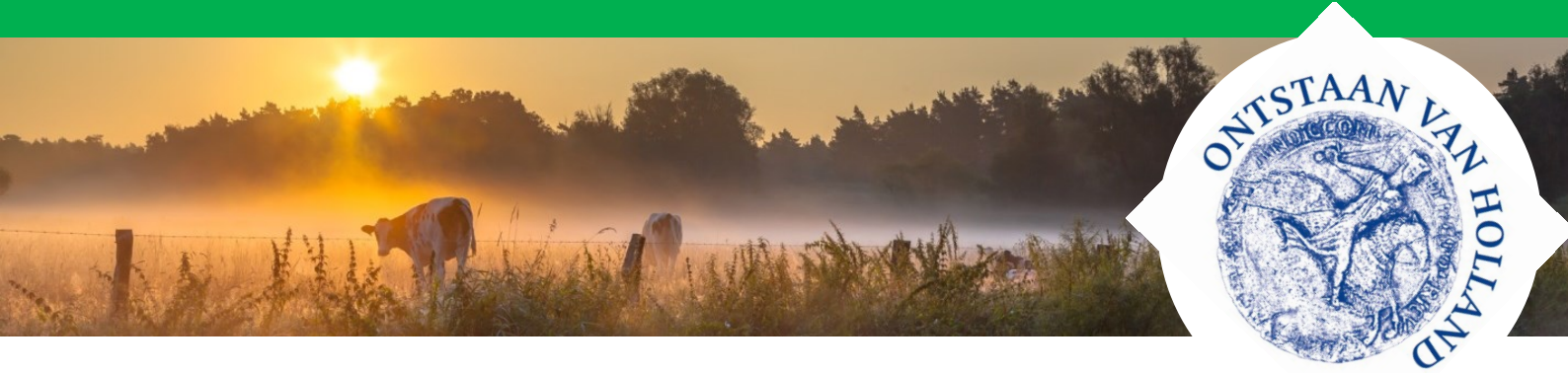
Nieuwe agenda, nieuw onderzoek

Hoe doorslaggevend het tijdvak 1000 – 1300 ook geweest is voor waar en hoe we nu wonen en werken, er is maar weinig over bekend. Er waren toen niet veel mensen die konden schrijven, en van wat ze noteerden over hun tijd is niet veel bewaard gebleven. Boerderijen, huizen en andere gebouwen uit die tijd zijn er niet meer over. Wel dateren de oudste kerken en kloosters in Holland uit dit tijdperk, en het zijn nog steeds imposante monumenten. In de bodem zijn nog veel resten en sporen bewaard die belangrijke informatie bevatten over het ontstaan van Holland en het leven van die vroege Hollanders. Er was onder archeologen lange tijd weinig aandacht voor deze periode, maar dat is de afgelopen jaren wel veranderd. Archeologen zoeken gericht naar sporen uit de ‘Volle Middeleeuwen’ en stellen daar nieuwe vragen over. Ook de Provincie Zuid-Holland heeft het tijdvak 1000 – 1300 letterlijk op de agenda geplaatst. In de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie (POA) die in 2015 is vastgesteld, is het thema *Holland, ontstaan en vorming van het graafschap* een van de vijf hoofdthema's waarvan de provincie onderzoek en presentatie stimuleert.

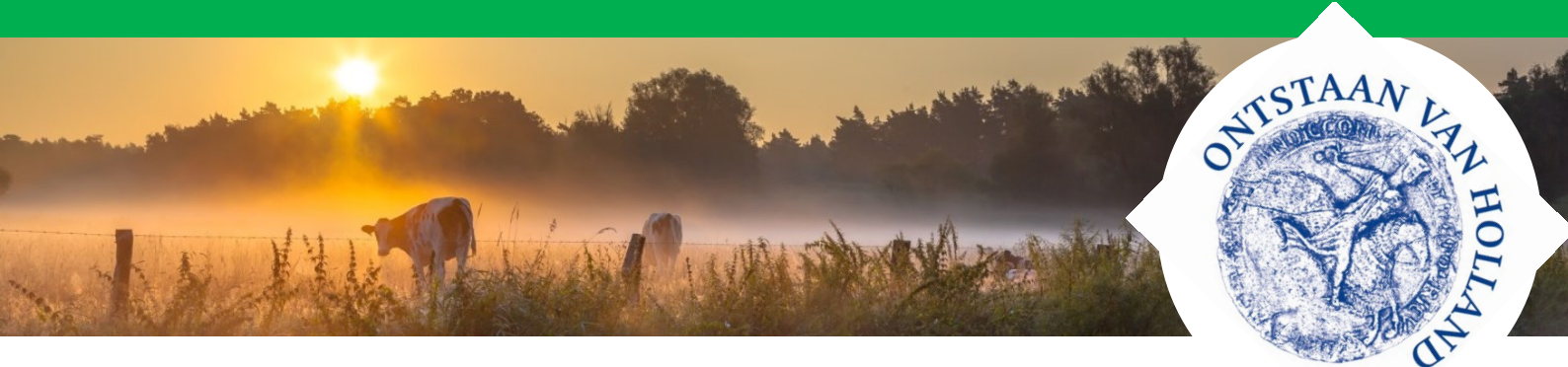

Bijlage 2: deelnemerslijst

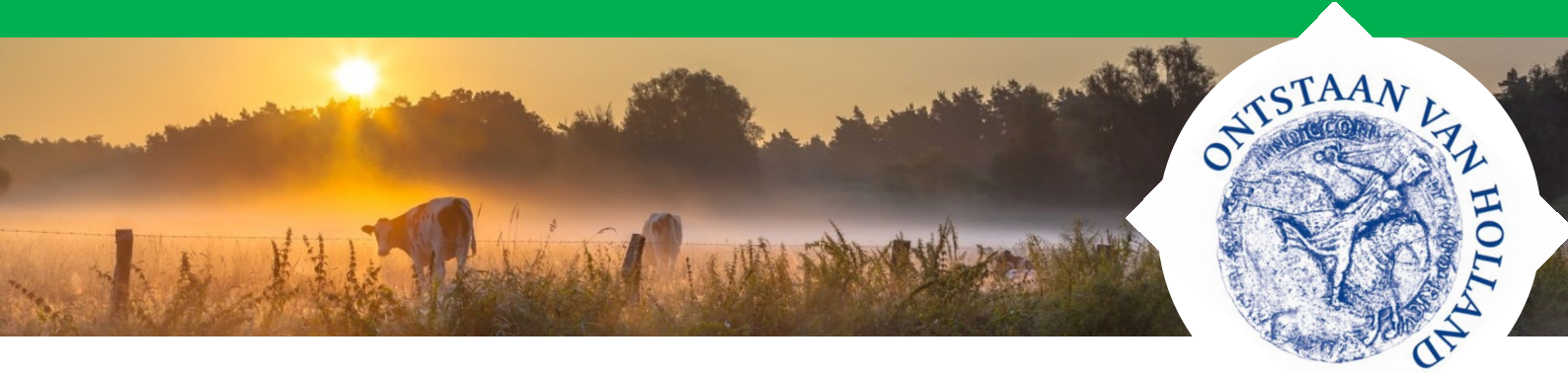
Voornaam	Tussenvoegsel	Achternaam	Organisatie
Paul		Aarts	Franciscus
Bas		Aarts	Universiteit Leiden-Archeologie
Charles		Affourtit	Firapeel
Frans	van den	Akker	H.V.V.
Lex		Albers	Stichts-Hollandse Historische Vereniging
Monica		Alkemade	Gemeente Den Haag
Mieke	van	Alphen	Historische vereniging Brielse Maasmond
LUMC		Altena	FLDO/LUMC/Skeletloket
Willem		AMONS	Loosduins Museum
Willy		Atema	Kunsthistorisch bureau Kunst en Kunde
Rudi		Atman	
N.J.		Baas	
A.		Bader	Noordwijkerhout van Toen
Liduin		Badoux-Grootscholten	Genootschap Oud-Westland
Dick		Bakkenes	AWN Den Haag en omstreken
Alfred		Bakker	Stichting Oud Alkemade
Theo		Bakkers	Historische Vereniging Oudekerck op D'Ijssel
Willem	van	Bentum	Helineum
Erwin	van den	Berg	Hollands Particulier Grondbezit
J.J.		Bes	Historisch genootschap Pijnacker
Ad		Besems	Stichting Oud Geervliet
M.W.L.		Bes-Veldboer	Historisch genootschap Pijnacker
N.M.A.M	van	Beusekom	Regionaal museum Vlaardingen
A.		Blusse van Oud Alblas	Historisch Platform Gouda
P.C.	de	Boer	Omgevingsdienst regio Utrecht
Dick	de	Boer	Universiteit Groningen
Bert		Boer	Het Muiderslot
Hans (G.J.J.)		Bolkestein	Historische Vereniging Capelle aan den IJssel
Eline	Vd	Boogaard	
Dennis		Boogerd	Vereniging oud Lisse
Anneke		Boot	UL/CRK
Diana	van den	Bos	Gemeente Vlaardingen
Jos	van	Bourgondien	Vereniging Oud Lisse
Arie	den	Breejen	Provincie Zuid-Holland
Thomas	van den	Brink	Wageningen Universiteit
Kees		Brinkers	Archeon
Svenja	de	Bruin	Universiteit Leiden
Tom		Buijtendorp	HistoStrategia
Epko		Bult	Gemeente Delft
Cees	van der	Burg	Historische Vereniging Berkel en Rodenrijs
Armanda		Canneman	
Frank		Choufoer	AWN

Channa		Cohen Stuart	Terra Archeologie
Patricia		Copier	Ruïne van Teylingen
Jolanda		Coppens-Zwetsloot	AWN
Joost C.M.		Cox	Gemeente Alkmaar
Marcel	van	Dasselaar	Archeologische Vereniging Golda
Sjanie		De Kock	Schriftelijk
Monique		Deege	Bureau Communiqué
Stan		Dessens	Buitenplaats Berbice
Maaïke		Diekema	Archeologische Werkgroep Schoonhoven
Maria	van	Diggelen	VVV Archeon
Casper	van	Dijk	Student Universiteit Leiden
Dylan	van	Dijk	Universiteit Leiden
Twan	van	Dodewaard	Universiteit Leiden
Linda		Doedens	PWN
Marc		Dorst	Gemeente Dordrecht
Sonja	van	Duin	Gemeente Vlaardingen
Arie	den	Dulk	
Rob	van	Eerden	Provincie Noord-Holland
Jos		Eijsackers	AWR
Jaap	van	Elsäcker	Gemeente Vlaardingen
Nick	van der	Ende	Museum Vlaardingen
Guido	van den	Eynde	Gemeente Tilburg
Ghislaine		Faase	
Mathieu		Fannee	Hist. Gen. Warmelda
Egbert		Fleuren	Leiden Universiteit
Klaaske		Geerst-Den Dulk	Vlaardingen
Aad	van der	Geest	Vereniging oud Lisse
Linda	van de	Geijn	Gemeenten Voorschoten, Wassenaar en Leidschendam-Voorburg
Arjan	van	Genderen	Particulier
Michel	van	Gent	Vereniging Oud Oegstgeest
Evert	van	Ginkel	TGV teksten & presentatie
Tiziano		Goossens	Archol
Janny		Goutier-Zwiers	Oud Soetermeer
Jaap		Gouwens	
Wim		Granneman	Cultuur Historisch Genootschap Duin- en Bollenstreek
Pierre	van	Grinsven	AWN Rijnstreek
Pieter		Groen	Marix Consult
Mike		Groen	UL/NFI
Wouter		Groenendijk	BOOR
Ronald		Grootveld	Hist. Gen. Oud Soetermeer
Ton		Guiran	BOOR Rotterdam
Cor	van	Haastregt	Ruïne van Teylingen
Petra	van	Haastregt	Ruïne van Teylingen
Paula		Hart	Universiteit Leiden
Arie		Hartman	Loosduins Museum
Marc	van	Hasselt	Novitas Heritage

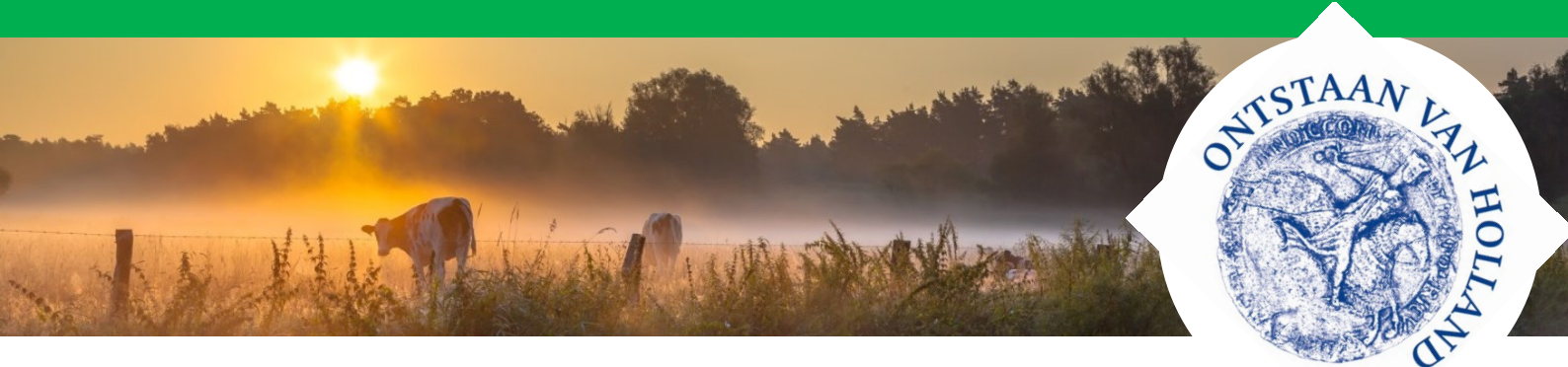
Joas		Haster	Gemeente Vlaardingen
Henk		Hegeman	AWN
J.P.J.	van der	Heide	
Meta		Henneke	Rijnland Geschiedenis
Bert	den	Hertog	
Wilfried		Hessing	Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie
Jacqueline		Hoevenberg	Gemeente Dordrecht
Jaap		Hogendoorn	Springlevend Verleden
Rob		Hogenelst	Schep
Marinus		Hom	Historische Vereniging Delfia Batavorum
Gerard		Hoogerwaard	Gemeente Vlaardingen
Birgit	van den	Hoven	TGV teksten & presentatie
Jan		Huiting	Universiteit Groningen
Marcel		IJsselstijn	Universiteit Leiden
Antheun		Janse	Universiteit Leiden
Rik		Janssen	Provincie Zuid-Holland
Prosper	de	Jong	Museum De Lakenhal
C.	de	Jong	Het Lyceum Vos
Henk	't	Jong	Historisch adviesbureau tScapreel
Mina		Jordanov	RAAP
Hans		Kamermans	Faculteit der Archeologie Universiteit Leiden
Arie Willem		Kars	Gemeente Bodegraven-Reeuwijk
Robert Henry		Kauffmann	
Jorrit		Kelder	University of Oxford
Victor		Kersing	Afdeling Archeologie gemeente Den Haag
Marianna		Kersten	Stichts-Hollandse Historische Vereniging
Arthur		Kessens	Van Zweden Advies
R.M.		Klein	
Frank	de	Klerk	Genootschap Oud Monster
Jan		Klingens	Stichting Oudheidkamer Rhoon en Poortugaal
Gerlof		Kloosterman	Gemeente Heerhugowaard
Arjan	van der	Klugt	Oudheidkundige Vereniging en Museum Bleiswijk
Sjoerd		Kluiving	Vrije Universiteit Amsterdam
Gerrit	van der	Knaap	Oudheidkundige Vereniging en Museum Bleiswijk
Johan		Knoester	Hist. Ver. Nieuwerkerk aan den IJssel
Maureen		Kok	AWN Westfriesland
Rob	van	Konijnenburg	
Dick	van der	Kooij	AWN
Th. M.		Koornwinder - Wijntjes	
Frans		Kootte	
Maarten		Korsten	Universiteit Leiden
Gerd-Jan		Korte	Recron
Gerard		Koster	AWR
Harold		Koster	Provincie Zuid-Holland
Jasper	van	Kouwen	De Oudheidsfabriek
Frans		Kramer	Firapeel
Hein		Krantz	Krantz Advies
P.		Kraus	Gemeente Vlaardingen

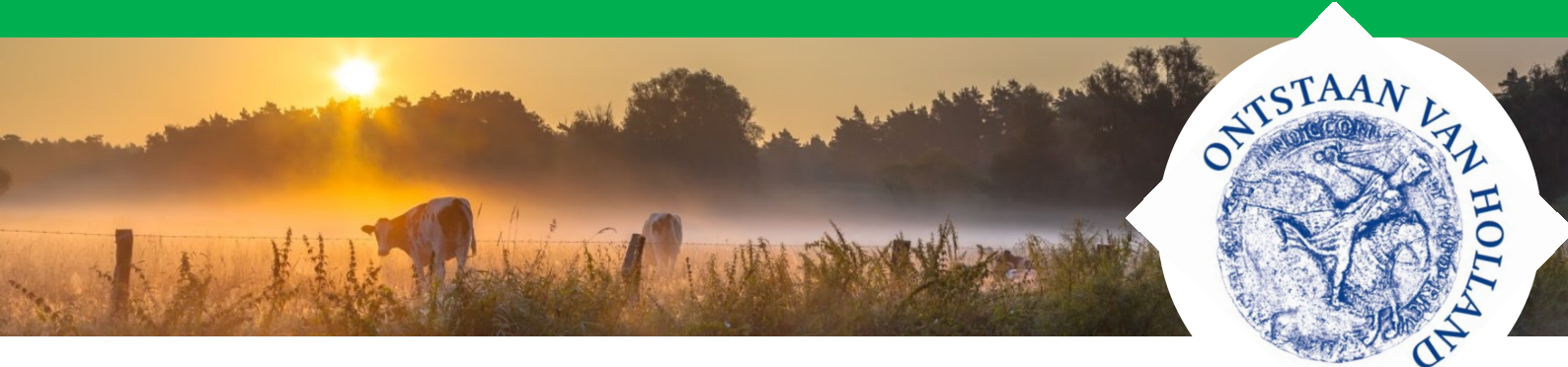
Paul	van	Krimpen	
Ron		Kuijf	Historische Vereniging Haastrecht
Leo		Kurpershoek-	
Edith		Kwakernaak	Gemeente Vlaardingen
Marc		Laman	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Lenneke	de	Lange	Universiteit Leiden
Piet		Langeveld	Stichting Oud Sassenheim
Henri		Lenferink	Gemeente Leiden
Jaap		Ligthart	Ligthart
Carolien	Van	Loon	Gemeente Vlaardingen
Freek		Lugt	Vereniging Oud Oegstgeest
Albert		Luten	Arch. Wg. Helinium Vlaardingen
Harm Jan		Luth	Gemeente Vlaardingen
Rudi	van	Maanen	Universiteit Leiden
Rudi	van	Maanen	Universiteit Leiden
Lisa		Markveld	Provincie Zuid-Holland
Jip		Meijer	Durendale
Gerard		Milort	Vereniging Regio Water
Ben Ide		Min	Historische Vereniging Bergen
Jacques		Moerman	Historische Vereniging Oud-Schipluiden
Nico		Mulder	
Wim	de	Neef	Fort Prins Frederik
Kees		Nieuwenhuijsen	
Winy		Nieuwland	AWR
Jan		Nijs	
Fenno		Noij	Universiteit Leiden
Fenno		Noij	Universiteit Leiden
Margriet		Noordergraaf	Shhv Woerden
Ceciel		Nyst	NMF Erfgoedadvies
Gertrudis		Offenberg	Wetenschapscorrespondent
Pia	van	Oord	Stichting Midden-Delfland is Mensenwerk
Marie-France	van	Oorsouw	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Huib Jan	van	Oort	Omgevingsdienst Rivierenland
Roos	van	Oosten	Universiteit Leiden
Edwin		Orsel	Erfgoed Leiden en Omstreken
Walther	den	Otter	ACT BV
Jan-Willem		Oudhof	Buro de Brug
Nick		Oudshoorn	Rembrandtprojectgroep
Arie		Ouwendijk	Omroep Vlaardingen / ServiceTeam Vld.
Aad		Overgaag	
Cor		Overmeer	Historische Vereniging van Berkel en Rodenrijs
Maup		Oversluizen	Helinium
Dik		Parlevliet	Katwijk's Museum
Ben		Peltenburg	Archeologische Werkgroep Schoonhoven
P.S.C.	van der	Plas	
Patrick		Ploegaert	Gemeente Rotterdam (BOOR)
Youri		Poslawsky	Leiderdorp museum

Peter		Postma	
René		Proos	Provincie Zuid-Holland
Freek	van	Puffelen	Gemeente Vlaardingen
Jan	de	Putter	Universiteit Leiden
Piet		Ratsma	Helinium
Corrie		Ratsma-Stouten	Helinium
Marijke		Reinsma	
Simone		Reurings	Universiteit Leiden
Tim	de	Ridder	Gemeente Vlaardingen
Kees		Riedijk	Streekmuseum Jan Anderson
Marianne		Rietkerk	Erfgoed Leiden en Omstreken
Tonnie	van de	Rijdt-van de Ven	AWN Landelijk bestuur
Fons	van	Rijn	Stichting Oud Alkemade
Hans		Rijns	Firapeel, Vereniging voor Mediëvistiek
Bert		Roebert	Firapeel
Ietske		Roest	Gemeente Vlaardingen
Eliza	van	Rooijen	NMF Erfgoedadvies
Frank		Roos	Roterodamum
Karin	de	Roos	Schriftelijk
Frans	M	Roozen	Ver. Oud Heemstede Bennebroek
Louis		Royen	ELROY Consulting & Projectmanagement
Rachel		Schats	Universiteit Leiden
Cornelis	van	Schie	Historische Vereniging Maassluis
Jacob		Schotten	Gemeente Venlo
Piet		Segers	Historizon
Peter		Seinen	Stichting Mergor in Mosam
A.		Smit	
Gonnie		Smit-van Stapele	Goudse Gidsen Gilde en Archeon
Ronald A.	van der	Spiegel	Historisch en Genealogische Vereniging Scheveningen
Harmen		Spreen	AWN
Henkjan		Sprokholt	Archeologische Vereniging Golda
Teake		Stavenga	
Sylvia		Steenbakkers	Stichting Noordwijkerhout van Toen
Robert		Stein	Universiteit Leiden
Bastiaan		Stelling	Bezoekerscentrum De Veenweiden
Cor	van	Stijn	
Magda	van	Stijn-Versluis	
Daniël		Stiller	Omgevingsdienst Midden-Holland
Janny Florina		Teeuw	Historische Vereniging H'veld- G'dam
Leen		Terlouw	Schriftelijk
Rutger		Terluin	Gemeente Vlaardingen
H.C.		Teune	Ver. voor Natuur- en Landschapsbescherming GO
Claudia		Thunnissen	Leader Holland Rijnland
P.D.	van	Tijn	Historische Vereniging Delfia Batavorum
Iris		Toussaint	TGV teksten & presentatie
Jeroen		Trimbos	Queeste architecten
Heimerick		Tromp	WCE
Bert		Tuk	De Groene Specht Advies en Ontwikkeling

Cornelis	van der	Van der Doef	Oud Wateringen & Kwintsheul
Jaap	van	Van Rossum	AWN Noord-Holland Noord
Claudia		Vandepoel	De Historische Keuken
Rita		Vastenholt	Vlaardingen
Henk		Vastenholt	Vlaardingen
Suzanne		Vautier	AWR
Wouter		Vedder	Gemeente Vlaardingen
Roel		Veenstra	
Arie	in 't	Veld	Hist. Ver. "den Berchsen hoeck"
Jan	in 't	Veld	Hist. Ver. "den Berchsen hoeck"
Jack		Veldman	Archeon
Anouk		Veldman	NMF Huis van Hilde
Hendrik Adrianus		Verhoef	Archeologische werkgroep
Gerrit		Verhoeven	Historicus
Ton		Vermeulen	Historisch Bureau Het Fluitschip
Hendrik		Verschoor	Historisch Genootschap Oud-Pijnacker
Hans		Versluijs	Gemeente Vlaardingen
Hans		Verwey	Archeologische Vereniging Golda
Ineke		Vink	Historische Vereniging Maassluis
Mark		Visscher	Universiteit Leiden
A.J.	de	Visser	Het Lyceum Vos
Ed	van der	Vlist	Koninklijke Bibliotheek
Jan P.	van de	Voort	Museum Vlaardingen
Joost		Vorst	Provincie Zuid-Holland
P.	de	Vries	Museum De Schilpen
Romke Jan	de	Vries	Provincie Zuid-Holland
Bas	van	Vugt	Provincie Zuid-Holland
Sander		Wassing	Stichting Historisch Museum Hazerswoude
Niels	van	Waveren	Gemeente Westland
Stefan		Weijgertse	Universiteit Leiden
Stefan		Weijgertse	Universiteit Leiden
Marloes		Wellenberg	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Gerben		Wierda	
Ottelien		Wildeman	Firapeel, vereniging voor Mediëvistiek
Menzo		Willems	De Telegraaf
Jurriaan		Wink	
Arjaan		Wit	Leiderdorps Museum
Lenie		Witkam-van der Hoek	Firapeel
Ad	van der	Zee	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Tineke		Zeeff-den Dulk	
Frits David		Zeiler	Bureau voor historische onderzoek
Amm		Zonderop	Gemeente Vlaardingen
Fred	van der	Zwan	
Ronald	van	Zweden	Van Zweden Advies

Bijlage 3: foto impressie

